

श्रीहरिकीर्तन प्रस्तावना

संसारसिंधुरतिदुस्तरमुत्तितीर्षोर्नान्यः प्लवो भगवतः पुरुषोत्तमाय ॥

लीलाकथारसनिषेवणमन्तरेण पुंसोभवे द्विविधतापदवर्दितस्य ॥

(श्रीमद्भागवत)

आत्मज्ञानी पुरुषांना प्रवृत्तींचे व भक्तिमार्गाचें वावडेंच असतें असें म्हणतात आणि तें खरेंहि आहे. पण परमपूज्य ब्रह्मीभूत वासुदेवानंद सरस्वती स्वामिमहाराज याला अपवाद दिसतात. कारण महाराज मोठे योगीश्वर आणि परम ब्रह्मनिष्ठ होते. त्यांच्या शिक्षात्रयादि ग्रंथांवरूनहि ते एक साक्षात्कारी पुरुष होते हें सिद्ध होतें.

“निस्त्रैगुण्येऽपि विचरतां को विधिः को निषेधः ॥”

असें म्हणतात. पण एवढें त्रिगुणतीत होते तरी महाराजांचा आचारात्मक कर्ममार्गावर फार भर होता. सदाचारांतील यत्किंचित गडबड त्यांना खपत नसे.

त्याचप्रमाणें निर्विकल्प समाधिसुखाचा आस्वाद घेत असतांही त्यांची दत्तभक्ति सुटली नाही. यावरून भगवंताच्या सगुण स्वरूपाचा त्यांना तितकाच लळा होता असें सिद्ध होतें. जवळजवळ तीनशें वर्षांत दत्तसांप्रदयाला सर्वांगीण चालना देणारा महापुरुष म्हणजे श्रीवासुदेवानंद सरस्वतीच होत. एकूण पूज्य श्रीस्वामिमहाराज म्हणजे ज्ञान, कर्म व उपासना या तिन्ही कांडांचे एक आचारवान् आचार्य हाते.

वस्तुतः आत्मतत्त्वसाक्षात्कार झाल्यानंतर प्रवृत्तीकडे लक्ष असणें म्हणजे “पीक आलेलें असोनी नांगरावें शेत का ?” या म्हणीप्रमाणें अप्रयोजकच दिसतें. पण

“तुका म्हणे आतां। उरलों उपकारापुरता”

या दृष्टीनें संत माऊली पूर्वाभ्यासानुरूप सामान्य जनांनाहि सन्मार्गाला लावण्यासाठीं स्वतः खालीं येत असतात असें म्हणावें लागतें. सर्वसामान्य समाजापुढें शुद्ध वेदांताचें प्रवचन निरुपयोगी ठरतें व नुसता कर्ममार्गहि कंटाळवाणा हातो. अशा वेळीं त्यांच्या उद्धाराचा एकमेव मार्ग उरतो तो हाच कीं मंत्रसामर्थ्य दाखवून कर्मफलांची सत्यता पटवून देणें व परमेश्वराच्या सगुण चरित्राचें कीर्तन करून त्यांच्या अंतःकरणांत परमार्थाचा ओढा निर्माण करणें. वरील श्रीमद्भागवतीय श्लोकांत हाच अर्थ गोविला आहे. ही जाणीव ठेवूनच महाराजांनींही कै. रामचंद्र बापटबुवासारख्यांना

हाताशीं धरलें व कीर्तनाकडे उत्तेजित केले. त्यांनीं त्यांना पूर्वरंग बसवून देऊन आख्यानेंही सांगितलीं. इतकेंच नव्हे, त्यांसाठीं कांहीं स्वतःहि आख्यानें लिहून दिलीं. तीच त्यांची बहुतेक सर्व कीर्तनसामुग्री वासुदेव ग्रंथमालेच्या या पुष्पांत प्रकाशित होत आहे. कै. बापटबुवांनीं ह्या वह्या प्रेमानें मजजवळ दिल्या व मीही त्या प्रकाशित व्हाव्या या उद्देशानें विद्वद्रत्न दत्तमहाराज कवीश्वर यांच्या स्वाधीन केल्या. हाच माझा नि या प्रकृत पुस्तकाचा संबंध; नाहीतर कुणीकडे महाराजांची ही प्रासादिक कीर्तनपद्धती आणि कुणीकडे माझ्यासारखा एक पोटभरू हरिदास! त्यामुळें अशा ग्रंथावर प्रस्तावना लिहिण्याचा मुळींच अधिकार नाही हे कळत असूनही वे. शा. सं. कवीश्वरशास्त्री यांनी मजकडून ही सेवा घेण्याचा आग्रह धरला व नाही नाही म्हणत म्हणत ‘या निमित्ताने त्यांच्या कीर्तन गंगेचें दर्शन-स्पर्शन तरी होतें’ हाच लाभ डोळ्यांपुढें ठेवून मीही यथामति चार शब्दांनी हात धुऊन घेऊन स्वतःला पावन करण्यासाठी (प्रस्तावना लेखनाचें) हें साहस पत्करिलें आहे.

या कीर्तनगंगेचें वर्णन संतवर्य श्रीधर महाराजांनी मोठ्या बहारीचें केलेले आहे. ते म्हणतात-

पद - ती ही कीर्तनगंगा पावन करी जगा ॥ धृ० ॥

व्यास सुरालय तेथुनि झाली ॥ शुक मुखांत रिघाली ॥

म्हणुनिया श्रोता भगीरथ ॥ प्रार्थुनी खालीं आणिली ॥ १ ॥

श्रवणतटें अर्थजलानें ॥ शोभति दिव्य तरंगा ॥

जडमूढ तारुनि समरस झाली ॥ अद्वय सागररंगा ॥ २ ॥

अगणित वंदना करुनी स्नाना । श्रवणें पातकभंगा ॥

म्हणुनि श्रोता गंगातटिं द्विज । श्रीधर मानसरंगा ॥ ३ ॥

भागवताचार्य देवर्षि नारद, भगवान् महर्षि व्यास, भगवज्जनभूप वीतराग शुकाचार्य या तीन महापुरुषांची लोकोद्धारार्थ प्रवृत्ति म्हणजे ही कीर्तनपरंपरा होय. कीर्तन हा शब्द “कृत् संशब्दने” या धातूपासून बनला असून उत्तमोत्तम शब्दांनी वाणीला व हृदयाला पवित्र करणें हेंच यावरून कीर्तनाचें ध्येय सिद्ध होतें. ही वाणीची सम्यक्ता किंवा उत्तमता तिच्या साहित्यशास्त्रोक्त सद्गुणंवर व रस-परिपोषावर

मुख्यतः अवलंबून असते. पण प्राचीन आचार्यांनी केवळ साहित्यापेक्षां उच्च आदर्श दाखवून समाजाची मनोवृत्ति निःश्रेयसपर बनविण्यावर याबबत विशेष भर दिला आहे. या योगाने समाजाची निसर्गशुद्ध प्रेमवृत्ति क्षुद्र वैषयिकतेला दूर सारून ईश्वरपरायण होते. हिलाच म्हणतात कीर्तनभक्ति.

वक्ता स्वतः या वृत्तीत रंगून मुरून तल्लीन होऊन गोला म्हणजे समाजहि तदाकार बनतो. हाच कीर्तनाचा खरा उपयोग आहे. सर्व प्रकारच्या जनसमूहाला आकर्षित करून मार्गाला लावण्यास यासारखा दुसरा उपाय नाही. म्हणूनच भागवतांत म्हटल्याप्रमाणे :-

आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रथा अप्युरुक्रमे।

कुर्वन्त्यहैतुर्की भक्तिं इत्थंभूतगुणो हरिः॥

असे परमपूज्य स्वामिमहाराजही आत्मतृप्त व आत्माराम असूनही कीर्तनक्षेत्राकडे वळतात.

दत्तमहात्म्यांत त्यांनी प्रसंगानुसार कीर्तनाचे जें स्वरूपनिदर्शन केले आहे त्यावरूनही हेच सिद्ध होतें. महाराज म्हणतात -

अजन्याचें दिव्य जन्म कीर्तन । अक्रियाचें दिव्य क्रियागान ।

जन्मबीजाचें करी दहन । नुरवी गहन कर्मवार्ता ॥ २७ ॥

करितां कीर्तन भगवंताचें । उठावे सात्त्विक भाव साचे ॥

तरीच साफल्य जन्माचें । अन्याथा दंभाचे ठाणें तें ॥ २८ ॥

नोहे हृदय सद्गदित । नोहे वाचा गद्गदित ॥

न हो तनू रोमांचित । प्रेमाश्रुपात नोहे जरी ॥ २९ ॥

अंतर्भान नोहे जरी । देहभान न उडे तरी ॥

दंभ मिथ्या प्रतापापरी । जाणजे चतुरी कीर्तनप्रौढी ॥ ३० ॥

(दत्तमहात्म्य अध्याय १)

ही आहे खरी कीर्तनप्रौढी. यालाच म्हणतात दिव्य कीर्तन. अष्ट सात्त्विक भाव जागृत होऊन भक्तिरसांत वृत्ति बुडाली म्हणजे सहजच देहाचा व जगाचा विसर पडतो,

लोकलज्जा हरपते व सर्व पेटी, तबला, गायन इत्यादि साधनसामग्रीहि भगवत्प्रेममय होऊन जाते. कीर्तनकाराची ही अवस्था महाराजांच्या शब्दांत सांगावयाचें तर त्यांनी - “कथा ही अमृत संजीवनी” या समर्थवचनाचें स्पष्टीकरण करतांना स्वतःच स्वानुभवाचें तन्मयतेनें आविष्कारण केले आहे तें पाहा :-

पद - प्रवृत्ति लुगडें फेडोनि । नाचुं नागडें होवोनी ॥

झालों आम्ही लोकबाह्य । दिसतां अंतीं तूं सबाह्य ॥

उठती रोमोद्गम देहीं । नेत्रीं वाहे जळ तेंही ॥

उठती सात्त्विक अष्टभाव । देहीं हर्षा नच वाव ॥

कांहींच नेणें मी देवा । आतां सावरि वासुदेवा ॥

खरें कीर्तन म्हणतात तें याला. म्हणूनच अजूनही उत्तरेकडे कीर्तन हा शब्द नामसंकीर्तन अथवा भजन याच अर्थानें वापरतात. पण या यथार्थ कीर्तनश्रवणचा अधिकारी फार विरळा ! भक्तांचे मुगुटमणी तुकाराम यांना लोकांनी एकदां उत्तम कीर्तन करा म्हणून सांगितले, आणि त्यांनी आपल्या प्रेममय वृत्तीत येऊन नामसंकीर्तनच सुरू केले. त्यांना वाटलें श्रोतेही आपल्याप्रमाणेंच रंगले असतील. पण डोळे उघडून पाहतात तों समोर एकच श्रोता शिल्लक आहे. यावरून सर्वसामान्य समाजाची भूमिका उच्च नसते. एकदम हे विचार मानवणें कठीण, म्हणूनच कीर्तनांत दृष्टान्तादाखल कथेचीही जोड द्यावी लागते. महाराष्ट्रांत ज्याला कीर्तन म्हणतात त्याल उत्तरी लोक कथा या नांवाने ओळखतात. पण कथा कीर्तनासाठीं असते, हें विसरतां कामा नये.

यासाठीं कथा व कीर्तनें यांची जोड आवश्यक आहे.

पंत म्हणतात - “चित्त प्रसन्न होतें प्रभुचा महिमाच आदरें गातां॥” असें कीर्तन करतां करतां वक्ता मग आपली विद्वत्ता, शब्दपांडित्य, गानमाधुरी यांनाही विसरून भक्तिरसांत समरसता पावला म्हणजे खऱ्या कीर्तनाच्या कसोटीला उतरतो. मग -

“आपुलिया सुखस्वार्था । केलीच करावी हरिकथा ॥

हरिकथेविण सर्वथा । राहूंच नये ॥”

असा तो कीर्तनमय होतो. कविवर्य मोरोपंत म्हणतात -
देहिं गेहीं झालें चित्त उदासीन कृष्णगुण गातां ।।
झाला कृतार्थ जन्मुनि उरलें कर्तव्य काय हो आतां ।।
अशी तन्मयता हेंच मानवी जीवनाचें साफल्य आहे. अशा प्रकारचें कीर्तन कोणा
सहृदयाला आवडणार नाही ?

भागवतकार सांगतात :-

“निवृत्ततर्षैरुपगीयमानात् भवौषधात् श्रोत्रमनोभिरामात् ।।

क उत्तमश्लोकगुणानुवादात् पुमान् विरज्येत विना पशुघ्नात् ।।”

आत्मसमाधानासाठी केलेले हें कीर्तन संसारमहारोगावरील रामबाण औषध आहे.
तें श्रोत्यांच्या मनाला रिझविणारें भगवद्गुणानुवाद-अमृत ज्याला आवडत नाही तो
वृत्तीचा पशुघ्न म्हटला पाहिजे. पण सर्वच हरिदासांना अशी उच्च भूमिका लाभेल असें
नाहीं. समाजांत पोटभरू ह. भ. प. चीच संख्या अधिक असते व ती तशी राहणें
स्वाभाविक आहे. त्यांना आपल्या व्यवसायासाठी काव्य, गायन, वादन, वक्तृत्व
इत्यादिकांची गरज असते. पण अशाहि कीर्तनकाराला कृत्रिम कां होईना
हरिभक्तिपरायणता आपल्या शक्तीनें निर्माण करावीच लागते. तरच ते समाजावर
प्रभाव पाडूं शकतात व यशस्वी होतात. हें भक्तीचें सोंगहि वायां जातें असें नाही.
हरिनामाचा महिमाच असा आहे की -

“प्रवृत्ति विषयी जरी असति ज्या जनांची मनें ।।

निवृत्त करितो हरी सगुण नामसंकीर्तनें ।।”

हें भाग्य आज घडणार कीं उद्यां हें ज्याच्या त्याच्या वृत्तीवर अवलंबून राहिल
इतकेंच. म्हणून सोंग करावयाचें तरी हरिभक्तीचें करावें व खरी हरिभक्ति घडावी
अशी तळमळ बाळगीत जीवन कंठावे म्हणजे कालक्रमानें संस्कार होत होत व्रति
निवृत्तिपर बनल्याशिवाय राहणार नाही. तात्पर्य श्रोत्यांना पटवावयाचें असेल तर
कीर्तनकाराची भूमिका अशी असली पाहिजे.

संत कवी अमृतराय याच भूमिकेचें मोठ्या रसाळ वाणीनें विवरण करतात.

पद - तयाचे शब्द मनीं रुतले ।। धृ० ।।

धन सुत दारा गृहही त्यजिले । भगवंती रतलें ।। १ ।।

हरिगुण गातां प्रेमजळानें । सर्वांगी धुतलें ।। २ ।।

सुखोद्गार ते ब्रह्मरसाचे । अमृत म्हणे साचलें ।। ३ ।।

याच अवरुध्दत येऊन आत्मसाक्षात्कारी संतमहात्मे हरिगुण गातात व गाववितात.

“पडिलें वळण इंद्रिया सकळां । भाव तो निराळा नाही दूजा ।।” या न्यायानीं
त्यांचे दृढमूल पूर्व संस्कार त्यांना गप्प बसूच देत नाहीत. त्यांतच अनायासें जगदुद्धार
होत असतो. महाराजांच्या कीर्तन-समुच्चयाकडे याच दृष्टीनें आपण पाहिलें पाहिजे. या
प्रासादिक भूमिकेला लौकिक साहित्याच्या गुणदोषदृष्टीनें पाहणें म्हणजे पैठणीला राकट
घोंगडीचें ठिगळ लावण्यासारखेंच आहे. त्यामुळें तो हास्यास्पद मार्ग स्वीकारण्याच्या
भानगडींत मी जातच नाही.

ही झाली वक्त्याची भूमिका.

आतां श्रोत्यांची स्थिति कीर्तनानें कशी पालटते तें पाहूं -

जनमनोभूमिकेंत हरिप्रेम रुजविण्याला कीर्तनाइतका प्रभावी मार्ग दुसरा नाही.
म्हणूनच आजच्या नास्तिक्याच्या काळांतसुद्धां समाज पुराण-प्रवचनादिकापेक्षां
कीर्तनकाराकडे अधिक आकर्षिला जातो. त्यांत तो रंगतो. तथापि कीर्तन ऐकणारे
सर्वच श्रोते हरिभजनीं लागतात असें नाही. त्यांत वक्त्याच्या तारतम्यानुसार ज्याची
ज्याची पूर्वाजित संस्काराची जागृति जशी जशी अधिकाधिक होईल तशी तशी त्या त्या
श्रोत्याच्या मनांत परमार्थाची गोडी वाढूं लागते. कारण “बहुत सुकृताची जोडी ।
म्हणुनि विठुलीं आवडी ।।” ही गोडी वाढतां वाढतां तिचें पर्यवसान काय होतें हें
भागवतकारांनीं मार्मिकतेनें विशद केलें आहे. पाहा.

“शृण्वन्सुभद्राणि रथाङ्गपाणेः जन्मानि कर्माणि च यानि लोके ।।

गीतानि नामानि तदर्थकानि गायन् विलज्जो विचरेदसंगः”

प्रथमतः प्रभूची दिव्य चरित्रं श्रवण करुं लागला कीं श्रोता स्वतः त्याचे गुणानुवाद व नामें गाऊं लागतो. पुढें पुढें लोकलज्जा विसरूनहि तो पूर्ण निःसंग भक्त बनतो. हा क्रम वरील श्लोकावरून व्यक्त होत नाही काय ?

एकनाथी भागवतांत या श्लोकाचें विवेचन मोठ्या भावोद्रेकांनं केलें आहे. तें असें :-

ओव्या - हरिचरित्रें अगाध । ज्ञानमुद्रा पद बंध ॥

कीर्तनें गाता विशद । परमानंद ओसंडे ॥

वानीति अजन्यार्ची जन्में । वर्णिती अकर्म्याचीं कर्म ॥

स्मरती अनामियाचीं नामें । अति सप्रेमें डुल्लत ॥

साधावया निजकाज । सोडून लौकिक लाज ॥

कीर्तनीं गातां नाचती भोज । अति निर्लज्ज निष्टक ॥

कीर्तनें निर्दालिले दोष । जप तप ठेले निरास ॥

यमलोक पडिला ओस । तीर्थाची आस निरास झाली ॥

कीर्तनाचा घडघडाट । आनंद कोंदला उद्भाट ॥

हर्षे डोले वैकुंठपीठ । तेंगें सुखें ।

याचप्रमाणें “सततं कीर्तयन्तो मां.” या गीतेंतील श्लोकावर श्रीज्ञानेश्र्वरमहाराजांनी फारच सुंदर विवेचन केलें आहे, तें जिज्ञासूनी अवश्य पाहावें. (अ. ९, ओवी १८७ ते २३८).

या विवेचनावरून वक्ता व श्रोता यांची कीर्तनीं कशी एकरूपता होते हें ध्यानी येईल. हें तादात्म्य ज्यांना ज्यांना निग्रहानुग्रहसमर्थ महाराजांचा कृपाप्रसाद लाभेल त्यांना त्यांना या कीर्तनपुष्पाचा उपयोग झाल्याशिवाय राहणार नाही. याच दृष्टीनें हा कीर्तनविभाग प्रसिद्ध होत असल्यानें वे. कवीश्वरशास्त्री यांनी आमच्यासारख्या कीर्तनकारांवर मोठेच उपकार केले यांत शंका नाही.

महाराजांच्या इतर ग्रंथांप्रमाणे या कीर्तन पद्धतींतही अगाध शब्दपांडित्य, गाढ विद्वत्ता, निस्सीम तत्त्वनिष्ठा व ज्वलज्जहाल धर्माभिमान सर्वत्र प्रगट झाल्याविना राहत

नाहीं. महाराजांनी श्रीगुरुचरित्रांतील प्रसिद्ध सतिचरित्र व दत्तपुराणांतर्गत आयुराजाचें चरित्र आणि मदालसा उपाख्यान अशीं कांहीं आख्यानें स्वतः रचलीं आहेत. त्यांत त्यांची काव्यदृष्टि व्यक्त होते. म्हणून त्यासाठी त्यांतील २/३ उदाहरणें देतो.

सतिचरित्रांतील त्यांचा अनुप्रास कसा सहजमधुर आहे पाहा :-

पद - घेरुनि कर, येवोनि सुर, होवुनि श्रमी ।

जोडुनि कर, सोडुनि दर, अत्रि आश्रमी ॥

घासुनि शिर, अर्पुनि कर, ते स्वराश्रमी ।

म्हणती, प्रणती, विनति, अनुसूये, सतीवर्ये,

मुनिभाये, सदय हृदय हो ॥

आतां आयुराजाच्या चरित्रांत प्रारंभीच जी आर्या दिली आहे तिची सरलता सहज ध्यानीं येते.

“रायें उपाय केले पुत्रप्राप्तीस ते अमीत महा ॥

दैवें निष्कळ झाले तरि धैर्ये सोशितो व्यथातम हा ॥”

संस्कृत भाषेंतीलही त्यांचे पुढील पद्य वाचून प्रत्येकाच्या अंतःकरणांतील आनंदोर्मि उसळल्याशिवाय राहणार नाहीत.

“आह शौनको हुंडघातको । नूनमर्भको लोकपालकः ॥

संजनिष्यते येन सूच्यते । भद्रमस्तु ते यामि भूपते ॥”

यावरून त्यांच्या कवित्वाची व शब्दकौशल्याची कल्पना येईल. असो.

या निमित्तानें हा संग्रह प्रसिद्ध होत आहे याबद्दल मला आनंद वाटतो; आणि ‘पाडून अमृत’ म्हणतात त्याप्रमाणें विनयशाली विद्वद्भर्य कवीश्वर शास्त्री यांनी या विभागाचें आलोचन, चिंतन करण्याचा व तद्द्वारां महाराजांची अल्पशी स्मरणसेवा करण्याचा योग घडवून आणला याबद्दल त्यांचे व वासुदेवग्रंथमालेच्या सर्व चालकांचे हार्दिक आभार मानून महाराजांच्या इतर ग्रंथांप्रमाणेंच हाही ग्रंथ जनतेच्या व त्यांतल्यात्यांत कीर्तनकारांच्या ज्ञानांत भर घालून उपयोगी पडो, अशी सदिच्छा व्यक्त

करून श्रीसद्गुरु ब्रह्मीभूत वासुदेवानंद सरस्वति महाराज यांचे चरणीं शेवटीं हीच प्रार्थना करितो की -

“भवे भवे यथा भक्तिः पादयोस्तव जायते ॥

तथा कुरुष्व देवेश नाथस्त्वं नो यतः प्रभो ॥”

(श्रीमद्भागवत)

गुरुपौर्णिमा

शके १८७६

श्रीचरणाचा दासानुदास ।

नारायण लक्ष्मण ऊर्फ नानाबुवा

जहागिरदार हरिदास, सिंदखेडकर

कीर्तनाख्यानें

श्री. प. प. वासुदेवानंदसरस्वतीस्वामीकृत

- १ विष्णुदत्त आख्यान -

साकी - श्रीमाहुरपुर पवित्र सुंदर स्थान श्रीदत्ताचें ॥
ज्याचे करितां स्मरणचि अंता जातील मल चित्ताचें ॥ १ ॥
वद वद मम वाचे ॥ नाम श्रीदत्ताचें ॥ धृ. ॥
तेथें ब्राह्मण स्वधर्मनिपुण श्रीदत्ताचा भक्त ॥
विष्णुदत्त हो नाम जयाचें-वाचें बोले दत्त ॥ २ ॥
त्याची भार्या साध्वी आर्या मर्यादा धरी नित्य ॥
असें दंपति नित्य पाळिती-धर्मा त्यजुनि असत्य ॥ ३ ॥ वद वद मम ॥
आर्या अश्वत्थवृक्ष त्याचे द्वारी असें त्यावरी वसे थोर ॥
घोर स्वरूप एक क्षुधित सदा ब्रह्मराक्षस क्रूर ॥
पंचमहायज्ञांती अर्पितसे विष्णुदत्त भूतबळी ॥
वृक्षातळीं तया तो खावुनि रक्षी तयासि भूत बळी ॥
कामदा वृत्त शुद्ध अन्न ते भक्षितां तया ॥ क्रौर्य जावुनि येतसे दया ॥
एकदां द्विजा रूप दावुनी ॥ भूत बोलिला शांत होवुनी ॥
दिंडी ॥ विष्णुदत्ता तूं अससि धन्य धन्य ॥ अन्य नोहे बा तव समान मान्य ॥
तूं वदान्य श्रेष्ठ मला दांती ॥ अन्न देवुनि दिधली मला शांती ॥
पद ॥ (माझा भरत देखिला काय या चालीवर.)
अहा कौतुक हे लोकीं ॥ दत्ता दाविसि कीं ॥ धृ. ॥
करितां नित्य तुझी सेवा ॥ धरुनि मनीं ह्या सद्भावा ॥
धर्महि आचरितां देवा ॥ भूत प्रसन्न करविसी कीं ॥ १ ॥
जीं असती भूतें क्रूर ॥ त्वत्स्मरणें तीं जाती दूर ॥
तुज स्मरतां अजि कां समोर ॥ राक्षस घोर दाविसि कीं ॥ २ ॥
आर्या - बोले राक्षस मानस सावरुनि घे द्विजा इष्ट ॥

श्रेष्ठ न नीचां उंचा स्वार्थी देखती हरावया कष्ट ॥
ओवी - ऐसा भ्रांत होऊन ॥ पत्नीलागीं सर्व सागून ॥
तदनुमते दत्त दर्शन ॥ करवी हें वरदान मागतसे ॥
साकी - बोले राक्षस हे आम्हांस अशक्य जरि तरी देवा ॥
दुरून दाविन त्रिवार साधुन घे इष्टा धरी भावा ॥
उन्मत्तवेष घेवुनि हिंडे मद्यापणीं तया भूत ॥
पाहुनि बोलें विप्रा जा धरीं पद ते असे महद्भूत ॥
आर्या - पाहुनि विप्र तया मनि आणी नाना विकल्प तत्काळ ॥
हो दत्त गुप्त बोले भूत न सरला तुझा विपत्काळ ॥
साकी - अथापि दाविन सुसावधानीं होवून सार्थी स्वार्थ ॥
ऐसें बोलुनि पुनः स्मशानीं पाहुनि दत्ता भूत ॥
म्हणे द्विजा हा श्रीदत्त पहा मसणामध्यें खेळे ॥
भस्म चर्चुनि हाडें धेऊनि गरगर फिरवी डोळे ॥

पद - परिसुनियां राक्षस वचन। गेला जो द्विज धावुन।
दत्ताचे चरण धरून। राहिला त्या पाहून। करी धरुनि हाडें दत्त।
हो तेव्हां जैसा मत्त। ताडि तयाचे चित्त। घाबरला सोडुनि धीर ॥ १ ॥
योगेश्वर अत्रिकुमार। त्या द्विजा देई मार। पद सोडुनि विप्र पळाला।
दत्तहि गुप्तचि झाला। मग राक्षस त्या विप्राला। बोले कां धीर त्यजिला।
एकवार तुज दावीन। आतां तरि धीर धरून।
घे इष्टार्था साधून सावधान हो धरी धीर ॥ २ ॥
कालांतरी दावी भूत। जो काकां श्वाना देत। खरमांस तोचि दत्त।
तत्पदीं तूं हो बा सक्त। श्राद्धाचें आमंत्रण। दे त्याचें मत मानून।
पत्नीहि बोले वचन। नच सोडा तुम्ही धीर ॥ ३ ॥
साकी - तथास्तु म्हणुनि स्मशानिं जावुनी शीघ्र धरीं हरिपदा ॥
मांसाते जरि मारी हरि तरी ॥ विप्र न मानी खेदा ॥ १ ॥
त्याची निष्ठा पाहूनी बोले हरि तूं इच्छिसी काय ॥

श्राद्धीं क्षण घ्या म्हणोनि टाकी द्विज भूमिवरी काय ॥ २॥
 ओवी - दत्त बोलें मी येईन। विप्र सांगावे मत्समान।
 येरू तथास्तु म्हणोन। करी नमन श्रीदत्ता।
 योगभूमी दिसे स्मशान। वेदशास्त्रें होत काक श्वान।
 श्रीदत्ताज्ञा घेवून। गृहीं येऊन सांगे भुता ॥ २५ ॥
 भूत बोलिला भास्कराग्निना। योजीं विप्र तूं श्राद्धिं बा मला।
 आठवी द्विजा तूं तरोनियां। तारि बा मला पाळुनी तथा ॥ २६ ॥
 तथास्तु म्हणुनी गेहीं येवुनि सांगे सर्वही विप्र।
 निजपत्नीला हो हर्ष तिला पाक करी ते क्षिप्र ॥ २७ ॥

ओंवी - माध्यान्हीं दत्त येवून। पुसे आले कीं ब्राह्मण।
 द्विज तद्रूपा गेला भुलोन। आसन देवून पत्नी बोले ॥ २८ ॥
 प्रभो बसावें आसनीं। विप्र येईल त्वरा करूनी।
 ऐसें बोलोनी अंगणीं। ती येवोनी प्रार्थी सूर्या ॥ २९ ॥

अभंग - गोधन बंधनहरा ये भास्करा ॥ लोकनेत्र सूरु प्रभाकरा ॥ १ ॥
 श्राद्धीं दत्त आलें विप्र तथा सम ॥ तुजविण धामनिधे न दुजा ॥ २ ॥
 तरि शीघ्र बा असें प्रार्थितां सूर्या ॥ तो ये शीघ्र तथा दे आसन ॥ ३ ॥

श्लोक - देवहीनं कथं दर्शश्राद्धमित्युदिता सती।
 गृहेशं प्रार्थयामास सोऽग्निविप्र उपात्तः ॥

ओंवी - अग्नि बसे देवस्थानीं । दत्त सूर्य हे पितृस्थानीं ॥
 यथाविधी श्राद्ध करोनी । विप्र वंदूनि बोलतसे ॥ ३२ ॥

श्री. प. प. वासुदेवानंदसरस्वतीस्वामीकृत
 श्रीदत्तभक्त आयुराजचरित्र

भगवंतपदीं स्थीर राही । मनारे ॥ धृ. ॥
 सुख विषयाचे अंतरीं बापा श्वानवमनवत् पाही ॥ १ ॥
 दत्तपदातें सेवुनि निशीदिनीं इहपर सौख्यचि घेयी ॥ २ ॥
 नरदेहाचा लाभचि ऐसा बा रे पुनरपि नाही ॥

श्लोक - लब्धा सुदुर्लभमिदं बहु संभवान्ते मानुष्यमर्थदमनित्यमपीह तत्र धीरः।
 तूर्णं यतेः न पतेदनुमृत्यु यावन्निश्रेयसाथ खलु सर्वतः स्यात् ॥

ओंवी - विषयजनित जें जें सुख । तेथें होतें परम दुःख ॥
 पूर्वी गोड अंतीं शोक। नेमस्त आहे ॥ संतोक्ति आहे.
 श्लोक - मनो मधुकरो मेघो मानिनी मदनो मरुत्।
 मा मदो मर्कटो मत्स्यो मकारा दश चंचलाः ॥

(चाल - मय्या मेरी मै न ही माख)

दुसरा - मदनाथ कैसे करूं मैं भजन तुमारो । चितचंचल मनथे हमारा ॥ धृ. ॥
 कथापुराण भागवत गीता सुनत जनम गयो सारो।
 छूपो छोडू तो हात आवो। फिरे जैसे ढोर उजारो ॥ १ ॥
 इन मनवाको लाज नहि है समजायो सो सो बारो ।
 एकही पल जो स्थिर न रहत है फिर फिर खावत फेरो ॥ २ ॥ तिसरा
 (चा. - साध्य नसे मुनिकन्या)

पद - हें मन चंचल मोठें । न लगे याचा अंतही कोठें ॥ धृ. ॥

वायुपरीसही दुष्कर याचा निग्रह मजला वाटे।
 शमवूं जातां अधिकची पेटे ॥ १ ॥

श्लोक - चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम्।

तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ (हविषा कृष्ण वर्त्मव भूय
 एवाभिवर्तते)

ऐकून कृष्ण अर्जुनाला म्हणाला-

श्लोक - असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् । (पण अर्जुना)

अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥

श्लोक - मित्रत्वेन रिपुत्वेन तथा औदासीन्यतोऽपि वा ।

वशीकुर्यात् मनो मर्त्यो नान्यथा मुक्तिमाप्नुयात् ॥

मनः कुत्रोद्योगः सपदिवते गम्य पदवी । नरं वा नारीं वा गमनमुभयत्राप्यनुचितम् ।

यतस्ते क्लीबत्वं प्रतिपदमहो हास्यजनकम् ।

जनस्तोमे मा गाः त्वमनुसर हि ब्रह्मपदवीम् ॥

हस्तं हस्तेन संपीड्य दंतान् दंतैस्तथैव हि । उत्तंभ्य दृष्टिं रोषेण मनस्थैर्यं समाचरेत् ॥

यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र स्वयंवशी ।

न गच्छेत् यत्नतो धीमान् ततः शांतं मनो भवेत् ॥

चले प्राणे चलं चित्तं निश्चले निश्चलं मनः । (मनः प्रशांतत्वे उत्तमा सुखाप्तिः गीतायां)

प्रशांतमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् । उपैति शांतरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥

मनोऽसि सांतं भज तर्ह्यनंतं क्षयार्दितं चंद्रमसं जहीहि ।

स हि स्वयं सांत इति प्रसिद्धं धत्ते सदा विष्णुपदावलंबम् ॥

पद - अवगुण चित ना धरो हारी मारे ॥ धृ. ॥

एक नदीया एक नार कहावत ॥ मैलो नार भये ॥

स जब दो मिल एक बार न भयी तव गंगानाम पये ॥ १ ॥

एक लोहा पूजामे राखत एक घर वंधकि परो ॥

सो दुनिया पारख नही राखत कंचन करत खरा ॥ २ ॥

एक माया एक ब्रह्म कहावत सूरशाम जगरो ॥

कायाकि निर्धार करो हरी ॥ नही प्राण जांत रहो ॥ ३ ॥

आयुराज :- सोमवंशे राजाआस ईशं भजे त्रीशं योगाधीशं संतं सोऽवददेतं ॥ १ ॥

अहहा कष्टं भूप वरिष्ठं मन्ये त्वां मन्त्रिष्ठम् ॥

दास्ये प्रीतो वरं हि मत्तो स्पष्टं वरय प्रेष्ठम् ॥ (प्रिय)

गद्य - अथ श्रीभगवतो दत्तदेवस्य दातृत्वादिगुणप्रवचनाय स्वांतर्मलावघाताय चराचरप्राणीपोषकतापहारकमनोल्हादकशशोः वंशजस्य सम्राट्पुण्यशीलप्रजापालन-

तत्परस्य धर्मपथानुवर्तिनः आयुर्नाम्नो दत्तभक्तस्य अनपत्यत्वदुःखितस्य चरितं वक्ष्ये ।
या गद्यामध्ये अथ शब्द प्रथम नच घातला तर - (श्लोक) ओंकारश्चाथशब्दश्च द्वावैतौ
ब्रह्मणा पुरा कंठं भित्वा विनीतार्था तौ तस्मात् मांगलिकावुभौ ॥

राये उपाय केले पुत्रप्राप्तीस जे प्रथीत महा ॥

दैवें निष्कळ झाले परी धैर्ये शाधितो व्यथातमहा ॥

ओवी - जे गुर्वघ्नी सेविती । सत्पुरुषाते भजती । त्यांची संतति वाढते ॥

सह्य गिरीवर श्रीमत् दत्तात्रेयाकडे जा. हे ऐकून

अत्रिसुता सेवितो आयु तो । अनन्यमतिनें भाव धरुनिया हरिपर्दी मन लावितो ॥ धृ. ॥

पुत्राविण शिणतो ॥ दयाळा ॥

कृपामृताची वृष्टी करुनिया सकळ खेद वारितो । स्तवन करुनी प्रथितो । दयाळा ॥

वर्णुनी थकले चारी साही अठरा म्हणुनी नमितो प्रसन्न द्वा इच्छितो ॥ दास हा ॥

हेतु मनांतील पूर्ण व्हायला चरणकमल धरितो ॥ १ ॥

श्लोक :- (मथनेन पृथक्कृतं पुनर्नवनीतं न हि तक्रऐक्यभाक्)

अत्री गुरफुटून न राहतां कसें राहत होते.

ओ०- घरी जारिणी वावरे । तिचें चित्त जारी ठरे ।

नाना ते विक्रीया आचरे । ब्रह्मीं लीन ॥

त्या अत्रिपुत्र दत्ताची सेवा धनाक्षरी ।

राजा करी बहु स्तव । भक्तियुक्त पुत्रास्तव ॥

जेवि पतिव्रता धव ॥ सेवी प्रेम ठेवुनी ॥

झंपा दत्त दावी तदा प्यावया उलटची आचरणा । पारखी राजमन निश्चयाका ॥ धृ. ॥

नग्न तो होऊनी, स्त्री सवे घेऊनी, नग्न ती करुनीया सेवी तिजला ॥ १ ॥

मद्य हर्षोनिया घेतसे प्यावया । पाजुनी स्त्रीस मग आपण प्याला ॥ २ ॥

या परि थाट हा पाहुनी वीट जे ॥ न मनिती त्या करीं स्वर्ग आला ॥ २ ॥

ओवी :- धर्मातिक्रम साहस । जिरे ईशा न अन्यास । शिवाविणें जें विष । जाळी
अन्या ॥

श्लोक :- धृत्वांके युवतिं शश्वत् पिबंतं मद्यमुत्तमम् ।

सर्वयोगाढ्यमप्यार्यं मत्वा भक्त्या ननाम सः ॥

ओ० :- तूं यथें राहूं नको म्हणून। वारंवार लोटे भगवान।

वरी राजा दत्तमार साहून। राहे मन दृढ करोनि ॥

तुकोबाराय:- चणे खावे लोखंडाचे। मग ब्रह्मपदी नाचे ॥ (त्यास सेवा सांगावी) कायः

साकी :- प्रतिदिन लाना नर कपाल मो ला जा मासवे (ती) दारूं ॥

मुजुकु देना मे नही मानु शास्त्रादिक वेदारूं ॥

श्लोक :- सेवा करि केला हरि स्ववश मागे सुपुत्र मज दे ॥

तारी अमुत्रपर दाता तसाचि सुर सेवील सुशील वरदे ॥

दत्ते असाही सुत हो जरी कठीण 'भक्तासी काय कमती' ॥

ऐसे वदोनी वर देती फळासी हरी पत्नीस देई म्हणती ॥

अंजनीगीत - स्वप्नासमान संसार, पुत्रादीक हे नश्वर।

पुत्रार्थी होऊनी वरा मागसी की राया ॥

अरे मुक्ति स्थानापन्न होऊन। मागे विकारे संतान।

ज्ञानाला प्रतिबंध म्हणून। हेंचि इच्छिसी ॥

पुत्रासाठीं माझी भक्ति तुज लागली सकाम जरी।

सुकृतेचि हेंही घडलें निष्काम क्रमं होऊनी तु मुक्ति वरी ।

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन।

आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥

राजन् फलमिदं पत्न्या इंदुमत्यै प्रयच्छ भो।

तथेत्युक्त्वाभिवाद्येशं पृष्ट्वागात्स्वपुं नृपः ॥

सुख विषयाचें (मूळपद)

धनाक्षरी :- राजा पढा सबी ग्यान। पुत्र बिना शून्यमान।

गुरुसि जे भक्त का आस्थान। लिया भाव जोरसे ॥

(क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत् ज्ञानं मतं मम) (ते नाही म्हणून पत्र बिना) पुत्राविणे परलोक ॥ न साधे हा श्रुतिलेख ॥ (गुरुचरित्र) : अशा रीतीने अर्थार्थी भक्त जरी झाला तरी कांहीं बिघडलें नाही असे सांगितलें आहे.

पद :- वाटेल ती भक्ती घडो रे ॥ वाटेल ती भक्ती ॥ धृ. ॥

क्षुद्र देवता संसृती देती ॥ सेवूं नये बा ती ॥ १ ॥

गोविंदाची सकाम भक्ती ॥ घडता दे मुक्ती ॥ २ ॥

जनन मरण भय छेदुनी करीते ॥ भगवंतीं प्रीती ॥ ३ ॥

ह्या गोविंदाची जरी ॥ सकाम भक्ति घडेल तरी ॥

अनुक्रमें हो अधिकारी ॥ पुन्हां संसारीं न पडे तो ॥

अश्वघाटी : सेवा सदा पितर प्रेमें तया पितर देती स्वलोक आपुला ॥

भूतादिकां भजती त्या त्या स्थलींच गती ऐसे म्हणूनी हरिला ॥

सेवा सकाम जरी भक्ती कराल तरी अंतीं हरीहि मिळतो ॥

आयु असें स्वमनीं आणूनी शास्त्रमत अर्थार्थी भक्ति करितो ॥

श्लोक :- देवान् देवयजो यान्ति पितृन् यांति पितृव्रताः।

भूतान् यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥

ओ० :- मग ती विलासे करूनी। पतीशी रत होऊन।

राज्ञी करी गर्भ धारण दत्तवचन अन्यथा नोहे ॥

गद्यम् - ततः सा महिषी स्वप्ने हारकंकणकेयूरनूपुरालंकृतं मणि आजानुबाहुं फणिशेषच्छत्रं। शुभ किरिट कुंडलधरं श्वेतस्रक् वस्त्रलेपनं मुक्तां पद्म चार्पयंतं क्षीरपूर्णेन कंबुना स्वात्मानमभिषिंचंतं दृष्ट्वा हृष्टा सती निद्रां विससर्ज ॥

पृथ्वी :- उठूनी पतिला कथी सकल वृत्त अत्यादरें ॥

निजुनी गमवूं नको फल तूं भोग आतां सरे ॥

असे वदुनी राणीला गुरूसी आयु सांगे स्वयें ॥

विचार करूनी गुरू म्हणती पुत्र पोटींही ये ॥

कामदा :- आह शौनको हुंडघातको। नूनमर्भको लोकपालकः।

संजनिष्यतेऽनेन सूच्यते। भद्रमस्तु ते यामि भूपते ॥

दत्तप्रसन्न
श्रीदत्तभक्त आयुराजचरित्र
(उत्तरार्ध)

पद :- भगवंतपदीं स्थीर राही । मनारे ॥ धृ. ॥

सुख विषयाचे अंतरीं बापा श्वानवमनवत् पाही ॥ १॥

दत्तपदाते सेवुनि निशीदिनीं इहपर सौख्यचि घेयी ॥ २॥

नरदेहाचा लाभचि ऐसा बा रे पुनरपि नाही ॥

संत श्रेष्ठांचा उपदेश आपल्या मनास तोच जनास; नदीवर पूल बांधणे तो स्वतःच्या फायद्याकरिता, पण त्या मार्गाने जाणारा आपलेही हित साधून घेतो। म्हणून मनास उपदेश केला आहे.

ओ० :- सकल विषय त्यागणें। शुद्ध कार्याकारण घेणें।

विषयत्यागाचीं लक्षणें। जाणीजे ऐसी॥

श्लोक :- नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारं॥

मयानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान् भवाब्धिं न तरेत्स आत्महा॥

श्लोक :- लब्ध्वा जन्मामरप्रार्थ्य मानुष्यं तत् द्विजाग्र्यताम्।

तदनादृत्य ये स्वार्थं घ्नन्ति यांत्यशुभां गतिः॥

अभंग :- एक्या एक्या योनी कोटि काटि फेरा। नृदेहाचा वारा लागे मग॥

छवं गुरु मयानु॥

श्लोक :- (नरतनु अशी नौका सद्गुरु जीस तारी। भवनदी अनुकूल ब्रह्म पूर्णावतारी)

वाणी गुणानुकथने श्रवणौ कथायां। हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्नः॥

स्मृत्यां शिरस्तव निवासजगत्प्रणामे। दृष्टिः सतां दर्शनेऽस्तु भवत्तनूनाम्॥

श्लोक :- जिह्वे कीर्तय केशवं मुररिपुं चेतो भज श्रीधरम्।

पाणिद्वंद्वं समर्चयाच्युतकथा श्रोतृद्वयं त्वं शृणु॥

कृष्णं लोकय लोचनद्वय हरेर्गच्छांघ्रियुग्मालयम्।

जिघ्र घ्राण मुकुंदपादतुलसीं मूर्धन्नमाधोक्षजम्॥

समाधान नसेल तर

श्लोक :- कृते जनार्दनो देवस्त्रेतायां रघुनंदनः। द्वापरे रामकृष्णौ च कलौ श्रीपादवल्लभः॥

नृदेहमाद्यं हा श्लोक ऐकला म्हणजे श्रोते बुवांच्या पांचवीची पूजा झालेली आहे असें म्हणतात. याज्ञिकाचे अध्यक्षस्थान नारायणानंदानीं घेतलेलें. त्या कार्याच्या आरंभो त्यांच्या वाक्याचा मान ठेवावा लागतो. उपाध्येबुवा व मुलीचा बाप कितीही लग्नं केलीं तरी प्रत्येक कन्यादानाचे वेळेला 'मम समस्तपितृणां निरतिशय सानंद ब्रह्मलोकादीवाध्यादी' असा संकल्प करावाच लागतो व तसें आमच्या या भागवत धर्माचें अध्यक्षस्थान शुकाचार्यानीं घेतले कारणांनीं नरतनूच्या महत्त्वाच्या वेळेला 'नृदेहमाद्यं' हा श्लोक म्हणावा लागतो. पण आमचें मन ऐकण्यास राजी नाहीं. आमच्या घरांतहि पाठ येतो. अरे जरी मन राजी नसेल तरी श्रीरामदासांची उक्ति तर पाहा. काय.

ओ० :- एक्या एक्या योनी कोटि काटि फेरा। नृदेहाचा वारा लागे मग॥ -- हें वाक्य ऐकून जर ऐकण्यास मन राजी नसेल तर आमचें कार्य आमहाला करणें भाग आहे याला पुरावा आहे.

तुम्ही करा, आम्हाला तर कंटाळा येतो, अरे थोडा तर ऐक. श्लोक कृते जनार्दनो देवस्त्रेतायां रघुनंदनः। द्वापरे रामकृष्णौ च कलौ श्रीपादवल्लभः॥ रामाकृष्णाची उपासना न सांगतां दत्ताची सांगितली याचें कारण काय ?

श्लोक :- भूभारभूततद्द्वेष्याघाताय विविधास्तनूः। धृत्वा कंटकवन्मत्वा कृतकार्यो जहात्यसौ।

ही दत्तमूर्ति कशी आहे ?

श्लोक :- अस्यैवापूर्णकृत्याः स्युः तन्वस्तासूत्तमोत्तमा।

तनुरेकास्ति दत्ताख्या कृपासूः स्मर्तृगामिनी॥

अपूर्णकृत्य तनु आणखी ज्या आहेत त्या कोणत्या ?

श्लोक :- श्रीदत्तो नारदो व्यासः शुकश्च पवनात्मजः।

कार्तवीर्यश्च गोरक्षो सप्तैते स्मर्तृगामिनः॥

थोडीशी मौज पाहा-रामकृष्ण विवाहित, दत्त ब्रह्मचारी; रामकृष्ण गृहस्थाश्रमी, दत्त यती-रामकृष्ण क्षत्रिय, हे ब्राह्मण-यांना गुरु (वसिष्ठ-संदीपनासारखे) सर्वांचे गुरु. रामकृष्ण त्रिगुणांत-दत्त-भावातीत त्रिगुणरहित ॥ यांनीं शरीर सोडलें, हे (दत्त) अपूर्णकृत्य-संतांनीं एक जागीं म्हटलें आहे दोहा(?) हे (दत्त) स्मर्तृगामी ॥ (कलीयुगांत दत्तजागृती : कशी दत्त प्रासादिक नाटक मंडळी, दत्त प्रा. फ्लोमि. (आट्याची चक्की) हेअर कटींग गुरुचरित्र वाचनावडी-गुरुवार हें सर्व पाहून हृदय सौख्यार्थ भक्त - दत्त पदाते सेवुनी.

अशी श्रीमत् दत्तात्रयाचे चरणीं आवडी धरून इहपर लोक कमाई कोणी साधावी. त्या दत्तभक्त आयुराजाचे चरित्रगानकथा संबंधानुरोधानें सांगणें आहे. कायगत कथा संबध आहे.

आर्या :- विज्ञाप्यैतत् देवाः सवासवाश्च कुरूत्सवं नाकम्।

हुंडासुता वीता भीताऽऽपसाशु भूलोके॥

भक्त :- अभंग

कवि :- ओ० असुरें विचार केला। पोटीं शिरोनी मारूं शत्रूला। तो तेथें विलोकी सुदर्शनाला। मग राणीस दाखवी दुष्ट स्वर्णें।। तें दुष्ट स्वप्न पाहून चिंताक्रांत झालेली इंदुमती शोक करूं लागली

पद :- (अजि आकूर हा.) त्रिसुपर्णांत सूर्य दुष्टस्वप्ननाशन करणारा आहे, हें मनीं आणून सूर्यप्रार्थना केली. मंत्रे तीर्थे द्विजे देवे दैवज्ञे भिषजे गुरौ।

यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी।।

भक्त :- अभंग

आर्या :- ऐसे सूर्या प्रार्थुनी भय मनीचे सोडी राणी इंदुमती ।।

असुरें जाणुनी तें मग अत्रादिक त्यजुनी होय हीन मती ।।

गद्य :- तदनु दनुजपतिरतिक्रूरो हुंडासुरोऽधीरतरो भूत्वा ज्ञात्वा गर्भगतोऽयं निजशत्रुरिति मतिमानपि मनसापीसतां नृपदयितां धर्षयितुं असमर्थो व्यर्थोद्यमः हीनपानाशन शयन एवं सत् तत्रैवांतरहितोऽन्त(छिद्)प्रेप्सुमतिष्ठत।। हे यांनी केले. आतां आयुराजा काय करीत होता.

ओवी - ऐसा किती काळ जाता। राजी प्रसूत न होता। भूप उपाय योजिता। झाला मंत्रें।। असे करता करतां-

गद्य :- अथ काले सुमंगलांकिता नृपदयिता सोच्चगतानस्तमित पंचखेटसूचिताऽव्याहतसंपदं मुदं वर्धयंतं संतं सुतमसूत।। तें लेकरूं गर्भातून बाहेर येतांच

भक्त - अभंग

श्लोक - बाळातें पाहुनीया असुर मनीं म्हणें शत्रु हा ह्यासी न्यावें ।।

मायादेवी स्तवूनी शिरुनी शरिरी तो दासीच्या, अरिष्टी थावे ।। (सुतिकामृह)

मंत्रें सर्वासी निद्रा आणूनी उचलिलें बालका गोहीं नेयी ।।

भार्याते देऊनीया कथि तीस हाणी या मांस खाण्यास देई ।।

श्लोक :- शक्तोऽपि दत्तोऽखिललोकसारो। तन्मंत्रशक्तिं न जघान धीरः।।

भक्त-पद - अशा रितीनें

आर्या - व्याजादेणार्भमिषमसुरायात् स धूर्त आश्वसुरः।

तथ्यं मेने स मुनिर्दयया बालं जुगोप विद्वत्तरः (बुद्धिमान)

श्लोक भक्त - प्रातःकाली उठुनी द्वारी मुनी तो पाहे सुपुत्रा प्रति।

ध्याने जाणुनी शीघ्र घे उचलुनी देई स्त्रियेच्या हातीं।

वेळी ठेविती नाम हे नहुष तें संस्कार केलें असे।

बाळाचे पुरवूनी लाड अवघे मातेव रक्षीतसे ।।

ओवी :- इकडे तो प्रातःकाळ। होतां गेलें मंत्रबळ।

इंदुमती पाहे बाळ। कोठें तिला दिसेना।।

ओवी :- आयुराजा शोक ऐकून। आला तेथें तो धावून।

पाहे कष्टी बाळावीण। अति दुःखीत राणीला।

पद :- (कृष्णगडी) आयु मग बाहें दत्ताला। धाव बा दुःख रायाला।।

धेनुख व्याकूळ मी झालों। मोहूनी कष्टपंकी गडलों।।

जळाविण मासा तळमळतो। तेवि मी दुःखानळें जळतों।।

आश्रय एक तुझा आहे ।। प्रसाददृष्टी मज पाहें ।।

येऊनी सुख देई मजला ।। धाव बा.

भक्त - अभंग भक्ति आतीं द्विगुणीत झाली । दत्तालागी कृपा आली ।

कैसी करी तो आपुली । बोलीयेली बोले व्यर्थ ।।

(न मे भक्तः प्रणश्यति) दिंडी -

साकी :- भूभृति विलपति सति तं नारद एत्य प्राह सहर्षं।

असुरहृतोऽपि तेऽर्भकः क्षेमास्ते मुनिसद्मनि गततर्षं।। (दुःख)

भूपः श्रुत्वा तमाह नत्वा कस्य गृहेऽस्ति ऋषिराह।

दर्शयति तुंडं हत्वा हुंडं लब्ध्वा विध्याह?।

असें होईल. पण वेड्या शंभर वर्षे दत्ताची सेवा करून शोक ज्या पुत्राचा करतोस तो कसा आहे हा विचार तुझ्या ठिकाणीं नाही रे बापा अशा रितीनें श्लोकः ।।

सांगूनी ज्ञान शोका हरूनी मुनी कथि पुत्रवृत्तांत सारा ।।

तु आयुपुत्र ऐसी परिसुनी नहुषे खे गा शंकेशी सारा ।। आकाशवाणी

प्रार्थी अरुंधती ते मुनीशी म्हणती ते ऐकिलें जे न खोटें ।।

तो हुंडा मारी लग्ना करी ऋषिवचनें आईबापासी भेटे ।।

श्लोक :- सहायार्थं देवाः समागताः तत् क्षणे स तैः साकम्।

यमलोकं रिपुमसुरं सुरवारं चाप्यनीनयन् नाकम्।।

हे ऐकून ।।

श्लोक :- हुंडासुरः प्राह मनिष्यपोत ज्ञानं न ते मे बलमल्पचित्त।

प्राप्तोऽस्मि कालो यदि जीवनेहा चेन्मां गतस्सन् शरणं ब्रजेह।।

नहुष म्हणतो :- न हि शशिकुले जातः कश्चित् नरः शरणं गतो।

हसितवदनो बालो दीनो जगौ खलु मे शृणु। (पृथ्वीवर स कः)

प्रहरकुचर त्वं मां कामं दयामिह मा कुरु।।

अशा रीतीनें तो हुंडा मारी लग्ना करी

सा. :- तथा साकं साकं जनकं चक्रे प्राप्य विशोकम्।

साकं मात्रा पित्रा लोकं मेने स स्वर्लोकम्।। (स अकम्)

असें मनांत आणून -

राज्यं दत्त्वा अस्मै स सदारः प्राप्य वनं क्षितिदासः।

उदार आप क्षेमं तापक्षतिमतिशूर उदारः -

अथ सतीचरितम्

स्त्रियांना तारक एक पती ।। धृ.।।

दुष्ट अति रुष्ट कुष्टी परी सोशी सकल ताप ती ।। १।।

यद्भीतीनें अनल जाहला शीतल त्वरीत गति ।। २।।

पतीव्रतेच्या शापे जाहला अस्तंगत दिनपति ।। ३।।

देखुनि सतीच्या सामर्थ्यातें, सुरनर मुनी कांपती ।। ४।।

कृष्णा रामा हरि विठ्ठल. या जगांत मनुष्यजन्म मिळाला. स्वधर्म बलानें जीव कृतकृत्य होतो हा सिद्धांचा सिद्धांत आहे.

श्लोक :- विशालः सर्वकामो वा गुणैर्वा परिवर्जितः।

उपचर्यः स्त्रियः साध्व्या सततं देववत् पतिः।। अशी,

चौपाई- वृद्ध, रोगी बश जड धनहीना । अंध बधिर क्रोधी अतिहीना ।

ऐसे दुपति कर किय अपमान । नारि पाव यमपुर दुःख नाना ।

एक धर्म एक व्रत नेमा । काय वचन मन पतिपद प्रेमा ।

आनधर्म नहि दुसरा देवा, नारिधर्म केवल पतिसेवा.

श्लोक :- आला चुकोनी पतिचा जरि राग चिर्ती ।

मानुं नको विषम तूं धरी शांत वृत्ती ।

वेळीं तयाकडून या अपराध झाला । सोशी, नको उलट उत्तर देऊं त्याला।।

आणि असेंहि घडेल

श्लोक :- उक्त्वा प्रत्युत्तरं दद्यान्नारी क्रोधेन भारत।

सुरमा वा शृगाली च जायतेऽत्र न संशयः।।

श्लोक :- सुतं पतन्तं प्रसमीक्ष्य पावके । न बोधयामास पतिं पतिव्रता।

पतिव्रताशापभयेन पीडितो । हुताशनश्चंदनबिंदुशीतलः।।

मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः।

अमितस्य तु दातारं भर्तारं का न सेव्यते।।

श्लोक :- दुःशीलो दुर्भगो दीनो वृद्धो रोग्यधनोऽपि वा।

पतिः स्त्रीभिर्न हातव्यो लोकेप्सुभिरपातकी ॥ न त्याज्यः

श्लोक :- ब्रह्महा हेमहारी च सुरापो गुरुतल्पगः।

महापातकिनस्त्वेते तत्संसर्गा च पंचमः ॥

श्लोक :- पतीच्या तुड्यामाजि जो नेम झाला। नको बाध आणू कधीहि तयाला ॥

जिवासारखा ठेवुनी अंतरांत। जपूनी सदा नीट वागे घरांत ॥

स्त्रीपुंकक्य(?) प्रभयति यदा तद्धि गेहं विनष्टम्।

श्लोक :- नसे पातिव्रत्यासम युवतिसी धर्म जगतीं।

पतीच्या सेवेने इहपर मिळे उत्तम गति।

पद :- घे त्या देवाचें दर्शन घे। संसारमार्येतुनी शीघ्र निघे। त्यादत्त देवाचें ॥ धृ. ॥

आदि अंत ना मध्य जयाला। नैति वेद जयाला वदती ॥

ज्या पासुनी तो त्रिगुणची झाला। तसे विधि हरिहर हे तिघे ॥

त्या दत्त देवाचे ॥ १ ॥

अगम्य अगोचर सत्ता ज्याची। सहज लीला हे आहे त्याची ॥

स्वेदज उद्भिज अंडज जारज। ज्यापासुनी हें सर्व निघे ॥ २ ॥

भजन :- दिगंबरा दिगंबरा श्रीपाद वल्लभ दिगंबरा ॥ दत्तात्रय महाराज की जय.

अथ सती - चरित्र उत्तररंग

आर्या - धैर्य होऊनी तन्मय निजधर्म जो भजे जगन्नाथा ॥

माथा घे तत् योगक्षेमा हरि हे प्रसिद्ध जर्गी गाथा ॥

आर्या - विप्रा कृच्छ्रतपस्या इज्या दानार्चनावन नृवर्या ॥

आर्या कृषिगोचर्या वाणिज्य पदभूभवा सुपरिचर्या ॥

आर्या - धर्म शिवे दिघला हा मर्म विवादे स्वसेवका शर्मा ॥

चर्म न पाळुनी गाळुनी धर्म भजो स्त्री धवा न परकर्म.

साकी - कोट नारमो कोई एक होई परम सती सुनो भाई ॥

पतिविना और कछु नहि जाने वेद है जिसके ग्वाही ॥

साकी - प्रतिष्ठानी कौशिक नामक होता ब्राह्मण एक।

त्याची भार्या साध्वी धर्मी ठेवी अनुदिनी सोक (हौस)

ओवी - होती रूप लावण्या खाणी, वसनाशना मनी नाणी।

पण - क्रूर पतिचे जोडोनी पाणी। शांतवी चित्त सर्वदा।

पृथ्वी - असून घरी योषिता सति सुरूप मान्याखिला।

त्यजून तिस वारयोषितगृही सदा ठाकला ॥

बसूनी गणिका त्यजी गद महा तया दूर ती ॥

सुदुःखित गृहासि ये स्मरुनि स्त्रीस ते दुर्मती ॥

श्लोक - स्वदेशजातस्य नरस्य नूनं गुणाधिकस्यापि भव देवता।

निजांगना यद्यपि रूपराशिस्तथापि लोकः परदारसक्तः ॥

पद - (उद्धवा शांतवन) निजदैवदत्त कुरूपस्वनी ॥ जरी ऐसी आपुली गृहिणी ॥

चाल - तिज वरती प्रेम असावे। शिरी धरिती स्वाज्ञा भावे ॥

ते किंकर गेही रहावे ॥ व्हावे नच वश रागाला ॥

श्रीकमलापतिपदकमला। हत्कमली धरी तूं विमला ॥

अश्वघाटी - पाहे धवास सती हर्षुनी ठेवी धृती देवासमान गणी त्या ॥

त्याचा तिला किमपी दुर्गधी पाहि तरी, ना वीट, फार जवी, त्या नीती
त्यजीन पति बोले जरी कठीण ताडी तथापि नमिती सेवी सदा धुवूनी पू-
मूत्र आणि मल सोडी न शांती कधी ती ॥

कामदा - एकदा गृही निजुनी पाहिली ॥ वारयोषिता ब्राह्मणे भली ॥

ती तया मनी फार खोचली। स्त्रीस वदे तीच वेद चारुदर्शनी। ऐक भामिनी।

का० :- तूं जरी प्रिया मम तरी हरी। ही व्यथा तिची झडकरी करी ॥

भेट रुग्ण मी ना तरी धरी। प्राण हा बाण हा लागे ते मनी। ऐक भामिनी.

श्लोक :- पुरा प्रतिष्ठानपुराग्र्य आसीद् द्विजो रुजातोऽक्षम एव गन्तुम्।

दृष्ट्वा दिनस्त्रीं स जगौ निजस्त्रीं तद्धाम मां साध्वि नयाद्य रन्तुम् ॥

(पुरा) कृतयुगामध्ये (प्रतिष्ठानपुराग्र्ये) प्रतिष्ठान या नांवाच्या गांवांत (द्विजः) कौशिक
नांवाचा ब्राह्मण (आसीत्) राहत असे. (सः) तो (रुजातः) रोगानें अत्यंत पीडित होऊन
(गन्तुम्) पायानें चालण्याविषयी (एव) सुद्धां (अक्षमः) असमर्थ झाला; तेव्हां (दिनस्त्रीं)

रस्त्यानें चाललेल्या वेश्येला (दृष्ट्वा) पाहून (निजस्त्रियं) आपल्या बायकोला (जगौ) म्हणाला (हे साध्वि) हे प्रिये, (तद्धाम) त्या वेश्येच्या घरीं (मां) मला (अद्य) आज (रंतुं) संभोग करण्याकरितां (नय) घेऊन चल. ॥ ३ ॥

साकी :- **परिसुनि तद्वचना ती हाती बहुतचि शुल्का घे ।**

निघे घेऊनि स्कंधी धवांते जाते वेश्येमागें ।

आर्या :- **रात्रौ निबिडध्वांती विद्युत्तेजें सुमंद गती चाले ।**

झालें शिखर जणूं हें पातिव्रत्याद्रिचे न कधी तोले ।

ओवी :- **सवतीचे मत्सरे प्राण देती । ही तरी स्कंधी वाहोनी पती ॥**

जातां वेश्येच्या गृहाप्रति । धन्या जाणा सती हे ॥

आर्या :- **खेद न मानुनि हर्षुनि बोले कांहीं असेल मम धर्म ।**

तद्योगे पति होवो पूर्णमनोरथ तरीच मम शर्म ॥

श्लोक :- **कांता कांताय सा कांता प्रयाताऽकांतरे स्थिता ।**

कांतारेऽवीक्ष्य मांडव्यं शूलोतं तं व्यताडयत् ।

अन्वयार्थ :- (कांता) स्वतःसुस्वरूप ती स्त्री (कांताऽकांताय) नवऱ्याच्या कामरूप दुःखाचा नाश करण्याकरितां (प्रयाता) निघालेली (अकांतरे) अंधाररूपी दुःखामध्ये (स्थिता) असलेली (सा) ती (सती) कौशिक ब्राह्मणाची बायको (कांतारे) निर्जन मार्गावर (स्थितं) असलेल्या (शूलोतं) सुळावर चढविलेल्या (तं) त्या (मांडव्यं) मांडव्य ऋषीला (अवीक्ष्य) जाण्याच्या वेगांत न पाहिल्यामुळे (अताडयत्) धक्का देउन पुढें गेली. ॥५॥

आर्या :- **शूलीं दिधला वध्यभ्रांत्या मांडव्य जेथ भूपतिने ।**

तेथे जातां ध्वान्तीं नेणुनि धक्का दिला सतीपतिने ।

गद्य :- **ततः क्रुद्धेन मुनिना मुनिनाथेनापीनालोकनादेतत्पतिना कीनाशभवनातिथिना भाव्यमत्यभिहितमाकर्ण्योद्गतिं मैहीति द्युनाथं शप्त्वाभीष्टं सम्पाद्य स्वसदनं सागमत् ॥६॥**

अन्वयार्थ :- (ततः) सुळाला धक्का लागल्यानंतर (मुनिनाथेनापि) सर्व मुनींमध्ये श्रेष्ठ असूनहि (क्रुद्धेन) क्रोधयुक्त (मुनिना) मांडव्य ऋषींनीं (इनालोकनात्) उद्यां सूर्योदय होतांच (एतत्पतिना) या स्त्रीचा पति (कीनाशभवनातिथिना) यमलोकाला (भाव्यम्) जाईल (इति) असा (अभिहितं) शाप दिलेला (आकर्ण्य) ऐकून (उद्गतिं) हे सूर्यातू उदयाला (मैहि) येऊं नकोस (इति) असा (द्युनाथं) सूर्याला (शप्त्वा) शाप देऊन (अभीष्टं) पतीला जें इष्ट होतें तें (संपाद्य) प्राप्त करून घेऊन (स्वसदनं) ती स्त्री आपल्या घरीं (अगमत्) परत आली. ॥६॥

श्लोक :-

शापाद्धीतो नोदितोऽर्कः सशोकः सर्वो लुप्ताचार आसात्र लोकः ॥

ध्वान्ते गाढेऽप्येवमेवास नाकः शोकाविष्टो यज्ञभोक्ताप्यनाकः ॥७॥

(शापाद्धीतः) पतिव्रतेच्या शापानें भ्यालेला (अर्कः) सूर्य (नोदितः) उदयाला आला नाहीं तेव्हा (अत्र) भूमितलावर (गाढेध्वांते) गाढ अंधकार पडल्यामुळे (लुप्ताचारः) यज्ञयागादि सर्व क्रिया बंद पडल्या. (सर्वो लोकः) सर्व पृथ्वीवर (सशोकः) हाहाकार (आस) झाला. (एवमेव) याचप्रमाणें (यज्ञभोक्तापि) यज्ञयागादिकांवरच ज्यांची उपजिविका आहे असे (नाकः) स्वर्गामध्ये राहणारे लोकसुद्धां (शोकाविष्टः) दुःखव्याप्त व (अनाकः) सुखरहित (आस) झालें ॥७॥

आर्या :- **सूर्य न येतां उदया भूचर खेचरामरेंद्र गडबडले ।**

पडले भूमीवरते लोकी जीवजंतु फार तडफडले ।

कालाभावे झाले द्विज अक्रिय सर्व उद्यम बुडाले ।

मेले बहु मग बोले सुरचय नाकी असें कसें झालें ।

आम्हा यागे रक्षिती भक्षिती अस्मत् प्रसाद नरवर्ष (नरश्रेष्ठः)

हर्ष परस्पर सुमजे नुमजे काय आजि दुर्धर्ष । (दुःखानी धारण करणेस कठीण).

मनुजे याग न करितां सोडाव्या आम्ही ईती परि भीती ।

वाटे त्याहि कांहीं नाहीं केली खचीतचि अनीती ।

श्लोक :- **अतिवृष्टिरनावृष्टिः मूषकाः शलभाः शुकाः ।**

स्वचक्रं परचक्रं च सप्तैता ईतयः स्मृताः ॥

ओवी :- **मग सतीकृत्या ओळखून । सत्यलोकां जाऊन ।**

सांगती विधीस तें ऐकून । ब्रह्मा बोले सुरांते ॥ १ ॥

तेजें तेजा शमवावें । सवीनें सतीचें मन वळवावें ।

ऐसे बोलोनी ब्रह्मदेवें ॥ देवासह गमन केलें ॥

पद :- **येऊंनी कर घेऊनी सुर होऊनी श्रमी । जोडूनी कर सोडूनी दर अत्री आश्रमी ॥**

घासुनी शीर अर्पुनी कर ते स्वराश्रमी ॥

चाल :-

म्हणती, प्रणती, प्रणती, अनुसूये सतीवर्ये, मुनीभार्ये सदय हृदय हो ॥

निर्जरचय जर्जर भयभीत हा मही त्रस्त सती सरस्त्रे (भ्रष्टे) मती शापी भास्करा ॥

ध्वस्त धृती अस्तमती वाव ये दरा (भय)। न्यस्तगति हें जगती कापे थरथरा।
 म्हणुनी शीणुनी जाणुनी तुजवरदा, अजि एकदा, त्यजुनी मदा। आलो शरण हो।
 निर्जरचया ॥२॥

श्लोक :- अहो महत्त्वं महतामपूर्वं, विपत्तिकालेऽपि परोपकारः।

यथाऽऽस्यमध्ये पतितोऽपि राहोः कलानिधिः पुण्यचयं ददाति।

ते मोटे. नाही तर असे पहा

पद :- गांवचा अधिकारी झाला म्हणुनी काय गावची बुडवावा ॥

वडील रागे भरती म्हणुनी काय जीवेची मारावा ।

अग्नि प्रज्वल झाला म्हणुनी काय घरासि लावावा ॥

सद्गुरु प्रसन्न झाला म्हणुनी काय शाप देत जावा ॥

पद :- सूर्य येता उदया मम धव मुनी शापे हा मरे ॥

जाणुनी हे शापी सूर्या द्विजभार्यात्यादरे ॥

रवि उदया ये न माये जग सारे हे मरे ॥

दया येवो तूज याची आजी अरुणा आणवी ॥

समजावी तु सतीते याकरता जाणवी ॥

आम्हा ते वळेना ते तुम्हा ते कळेना ते। साध्वी हो सुंदरी साध्वी तूं हो खरी ॥

अन्योन्या गोष्ट माने माध्वी (गोड) वाटेवरी गोडीनें शीघ्र करा सगती तुम्ही रवी
 ॥ समजावी.. ॥ २॥

ओवी :- सती म्हणे तुम्ही देव ॥ लोकपाल सदैव ॥ तुम्ही म्हणता घेतली धव ॥

वाटे अभिनव आश्चर्य हें। असो तथापि चला जाऊं। त्या सतीला समजाऊं॥

युक्तीनें तिला वळवू ॥ म्हणोनी निघाली अनसूया ॥

श्लोक :- प्राब्रवीद् द्विजसतीमनसूया भारतीमथ सतीमनसूया॥

साधु साध्वि वृष एष धृतस्ते लोक एष हि वशे विहितस्ते ॥१॥

(अथ) कौशिक पत्नीच्या घरीं गेल्यानंतर (अनसूया) जिच्या अंतःकरणामध्ये मात्सर्य वागरे कांहीच दोष नाहीत अशी अत्रिऋषींची पत्नी अनुसूया (द्विजसती) कौशिक ब्राह्मणाच्या पत्नीला (सती) पतिव्रतेला (भारती प्राब्रवीत) गौरवयुक्त वाणीनें म्हणाली. (हे साध्वी) हे पतिव्रते (एषः) विद्वान लोकांनाच माहीत असणारा (वृषः) पातिव्रत्यधर्म (साधु) चांगल्या

तऱ्हेनें (ते) तुझ्याकडून (धृतः) आचरला गेला आहे. म्हणुन (एषः) हा (लोकः) लोक (ते) तुझ्या (वशे) ताब्यांत (विहितः) आहे. ॥१॥

श्लोक :- अत्ति का निजसखीं प्रियं वदाप्यत्तिकाद्य भवती प्रियंवदा॥

वक्ति कागिरमहो न वेद्यहं पुत्तिकासमतनुर्भवाम्यहम् ॥१२॥

(प्रियं) मला जे प्रिय असेल तें (वद) तूं बोल (का) कोण बरें (निजसखी) आपल्या मैत्रिणीचा (अत्ति) घात करील (अद्य) पण या वेळेला तर (अत्तिकापि) वडील बहिणीप्रमाणें असणारी तूं (प्रियंवदा) प्रिय बोलणारी (कागिर) कुत्सित शब्द (वक्ति) बोलतेस (अहो) खरोखर (न वेद्यहं) माझ्या कानांवर ते शब्द आले नाहीत असेच मी समजतें. (पुत्तिकासमतनुः) पण हे शब्द कानीं पडतांच लांकडाच्या बाहुलीप्रमाणें (अहं) मी (भवामि) निश्चल झालें ॥१२॥

श्लोक :- उवाचानसूयाह्वयार्क मया ते प्रियाग्रये दयालो हरेर्धाम याते ॥

ततोऽसौ निवर्त्यापि नीरुक्सुराभो द्रुतं दीयते यर्हि ते रोचतेऽद्य ॥१३॥

(अनुसूया) ऋषिपत्नी अनुसूया (उवाच) म्हणाली हे पतिव्रते, (अर्क) सूर्याला (आह्वय) बोलाव. (हे दयाले) हे सदय पतिव्रते, (हे प्रियाग्रये) तुझा प्राणप्रिय पति (हरेर्धाम) सूर्योदयानंतर जर यमलोकांला (याते) गेला तर (ततः) यमलोकांतून (अपि) सुद्धां (निवर्त्य) परत या ठिकाणीं आणून (नीरुक) रोगरहित (सुराभः) देवाप्रमाणें कांतियुक्त करून (असौ) हा तुझा पति (मया) मी (द्रुतं) लौकरच (अद्य) आजच्या आज (दीयते) देईन. (यर्हि) जर (ते) तुला (रोचते) आवडेल तर. ॥१३॥

ओवी :- अनुसूया म्हणे गे सती ॥ जरी मरे तुझा पती ॥

तरी मी वांचवीन सुमती ॥ नको खंती करू त्याची ॥

ओवी :- धन्य हो अये अनसूये ॥ पतिव्रते महामाये ॥

धन्य हो अत्रि प्रिये ॥ निगमगेये तुज नमो ॥

श्लोक :- तथेति साऽर्कं प्रणताऽऽह्वयत्सती स तीक्ष्णगुः स्नागुदितोऽब्जिनीततिम् ॥

प्रहर्षयंश्च व्यथयन्भृशं सर्ती हरन्दिजासूंश्च समं तमस्ततिम् ॥१४॥

(तथेति) जशी तुजी इच्छा असेल त्याप्रमाणें असे म्हणुन (प्रणता) नम्र अशा (सा सती) त्या पतिव्रतेनें (अर्क) सूर्याला (आह्वयत्) उदयाला ये असें म्हणून बोलाविले. (सः) तो (तीक्ष्णगुः) प्रचंडसूर्य (स्नाक्) ताबडतोब (उदितः) उदयाला आला. (अब्जिनीनां) कमलिनीच्या (ततिं) समुदायांना (प्रहर्षयन्) विकसित करणारा (सर्ती) कौशिकपत्नीला (भृशं) अत्यंत (व्यथयन्) पीडा देणारा (द्विजासूंश्च) कौशिकाच्या प्राणांचे (हरन्) हरण करणारा (समं) त्याचबरोबर (तमस्ततिं) अंधकारसमुदायाचाहि नाश करणारा असा सूर्य उदयाला आला. ॥१४॥

श्लोक :- देवहूतिदुहिता दयितांघ्रिं सा विचिन्त्य सहसा सहसाऽऽह ॥

यर्हानन्यशरणं चरणं मे भर्तुरेव स तु जीवतु जीर्णः ॥१५॥

(सा) ती (देवहूतिदुहिता) अनुसूया (दयितांघ्रिं) अत्रिऋषींच्या चरणार्चने (विचिन्त्य) ध्यान करून (सहसा) हास्यमुद्रेने (सहसा) एकदम (आह) म्हणाली. (भर्तुः) पतीचे (एव) च (चरणं) पाय (मे) मला (यर्हि) जर (अनन्यशरणं) एकमेव उपास्य असतील (तर्हि) तर (जीर्णः) मेलेला वृद्ध (स तु) कौशिक ब्राह्मण (जीवतु) जिवंत व्हावा. ॥१५॥

श्लोक :- सत्यां वदन्त्यामिति तत्र सत्यां सत्याः प्रमीतो दयितोऽपि विप्रः ॥

स जीवितो देव इवास नीरुड् नितान्तशान्तश्च सतीप्रभावात् ॥१६॥

झंपा :- अहा हे सती की महाशक्ति लोकी ॥ कुलट करील जणु हे त्रिलोकी-धृः

उदीत इन पाहुनी। नमिती जन हर्षुनी। खेद सती पावुनी पडली शोकी ॥

मौनीवर कामिनी। दोनी कर जोडुनी। अत्रिपदवंदनी। वेद की ॥

अहा स्वपतिभजनाहुनी किमपि नानी मनी, सतत पतिसेवनी, त्रितनु टाकी ॥

द्विज तरिच ये क्षणी, वाचू म्हणे ते क्षणी, तो जिता होउनी, विलोकी ॥

अहा.. ॥

आर्या :-साध्यनुभाव प्रमुदित सुमने वर्षुनी नमनि सुर सुमने।

बोलति तिस घे ये इच्छितवर केले बरे न जे सुमने।

बोले ती वृंदारक तारक द्या पुत्र पूज्य सर्वत्र ।

सुखदाति हरीहर विधी असती तसे तेची होती तव पुत्र ।

चंद्रहास आख्यान

अथ श्रीविष्णुभक्तचंद्रहासचरितस्य पूर्वरंग प्रारभ्यते

पद :- भक्तपराधीन मी ॥ उद्धवा ॥

मत्प्राप्तीचीं अन्य साधनें भक्तीहूनी कमी ॥ उद्धवा ॥

ज्ञाना सदृश पवित्र नाहीं ते ईच्या गर्भी ॥ उद्धवा ॥ २ ॥

दास म्हणे हंकृतिचि इच्यानें राहेना उर्मी ॥ उद्धवा ॥ ३ ॥

श्लोक :- न साधयति मां योगो न सांख्यं धर्म उद्धव ।

न स्वाध्याय तपस्त्यागो यथा भक्तिर्ममोजिता ॥१॥

आरभ्यते न खलु विघ्नभयैर्न नीचैः। प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्या ॥

विघ्नेः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः। प्रारब्धमुत्तमजना न परित्जन्ति ॥२॥

आर्या :- मंदा विदधतु निंदां निपुणो हरिपादसेवनं तनुते ।

मंडूके रटस्त्वपि मधुपो मकरंदसेवनं कुरुते ॥३॥

अंकोले निजबीजसंततिरयःकांतोपलं सूचिका ।

साध्वी नैजधवं लता क्षितिरुहं सिंधुः सरिद्वल्लभमम् ॥

प्राप्नोतीह यथा तथा पशुपतेः पादारविंदद्वयम् ।

चेतो वृत्तिरुपेत्य तिष्ठति सदा सा भक्तिरिच्युते ॥४॥

यत्कर्मभिर्यत्तपसा ज्ञानवैराग्यतश्च यत् ।

सर्वं मद्भक्तियोगेन मद्भक्तो लभतेऽञ्जसा ॥५॥

तरवः किं न जीवन्ति भस्त्राः किं न श्वसन्त्युत ।

न खादन्ति न मेहन्ति किं ग्रामपशवोपरे ॥६॥

श्रेयः श्रुतिं भक्तिमुदस्य ते विभो। क्लिश्यन्ति ये केवल बोधलब्धये ॥

तेषामसौ क्लेशल एव शिष्यते। नान्यद्यथा स्थूलतुषावघातिनाम् ॥७॥

मीनः स्नानरतः फणी पवनभुक् मेषस्तु पर्णाशनी ।

नीराशी खलु चातको प्रतिदिनं शेते बिले मूषकः ॥

भस्मोद्भूलनतत्परो ननु खरो ध्यानेऽपि सक्तो बको ।

एते नैव च यान्ति मोक्षपदवीं भक्तिः प्रधानं तपः ॥८॥

भक्तिर्जनित्री ज्ञानस्य भक्तिर्मोक्षप्रदायिनी ।

भक्तिहीनेन यत्किञ्चित् कृतं सर्वमसत्समम् ॥९॥

यदि गमनमधस्तात्कालपाशानुबद्धो । यदि च कुलविहीनो जायते पक्षिकीटे ॥

कृमिशतमपि गत्वा जायते चांतरात्मा । मम भवतु हृदिस्थे केशवे भक्तिरेषा ॥१०॥

भक्तिरेवानुत्तमात्र सर्वसाधनकारिणी ।

कर्मज्ञास्याप्यभक्तस्य मोघं कर्मत्यथाऽब्रवीत् ॥११॥

विवरणं :- प्रथमं संगतया भगवदुद्देशेन स्वाश्रमोचितकर्मानुष्ठानं ततो महत्सेवा ततस्तत्कृपा । ततस्तद्धर्मश्रद्धा ततो भगवत्कथाश्रवणं ततो भगवति रतिः तथा च देहद्वयविवेकज्ञानं ततो दृढा भक्तिः ततो भगवत्तत्त्वज्ञानं ततस्तत्कृपया सर्वज्ञत्वादि भगवद्गुणाविर्भावः इति क्रमोऽस्ति । शुद्धांतःकरणानां च ध्यानार्थं भक्तिरुच्यते । समाप्तमिदं चंद्रहासचरितस्य पूर्वरंगः । प्रीयतां अनेन लेखनेन श्रीमद्भक्तभिन्नः श्रीवासुदेवो यतिः । आश्विन वद्य शके १८७२ ।

अथ चंद्रहास्याख्यानम् ।

श्लोक :- धर्माचे हयमेध वाजि फिरतां दिक्चक्रवालांतरी

आले कुंतलभूमिपालनवरोद्यान प्रदेशवरी

त्यामार्गे हरीं पार्थ वीर असतां संत्रद्ध संरक्षणी

झाले अद्भुत, अश्व दोन्हि सहसा होती अदृश्य क्षणी ॥ १ ॥

तद्रक्षणी पांडुसुतादि सेना ॥ होती परि अश्व तदा दिसेना ।

नेले सुरेंद्रें हय देवलोकीं । म्हणेनिया सैन्य वरी विलोकी ॥ २ ॥

आर्या :- नष्टतुरंगम चिंता वीरमनीं प्राप्त जाहली महती

तों आला अमर मुनि यन्मुखि हरिनाम निजकरी महती ॥ ३ ॥

ओवी :- पार्थ म्हणे नारदमुनि । आपलें येणे जाहलें कोठोनी ।

आमचे शामकर्ण दोन्हीं । काय नयनीं पाहिले ॥ ४ ॥

श्लोक :- नारदस्त्वब्रवीदश्वौ गतौ कौतलकं पुरम् ।

यत्र राजा चंद्रहासो वैष्णवपुरपालकः ॥५॥

साकी :- चंद्रहास नृप बडा प्रतापी सत्यधर्मपर राजा ।

रामो जाक परशुरामबिन उपमाको नहि दूजा ॥ ६ ॥

श्लोक :- यस्मै कुंतलको राजा राज्यं दत्त्वा वनं ययौ ।

दुष्टबुद्धेः प्रधानस्य कन्यां यः परिणीतवान् ॥

आर्या :- सकल प्रजाजनमानसकैरवनी सुखद चंद्रहासाचा ।

नारद म्हणे नरा तुज कथितो इतिहास चंद्रहासाचा ।

होता दयालू धार्मिक केरलपति कीर्तीमान्सुनय

सद्गुण सुलक्षणां वीतमल रक्षि तयासि जाहला तनय ॥ ९ ॥

श्लोक :- कदाचिद्वैरिभिर्युद्धे हतः कैरलभूमिपः ।

परलोकगतं श्रुत्वा पत्निं पत्न्यं वगारस्मुदा ॥१०॥ ?

अभंग :- ज्याचे खावें अन्न त्याचे देखूं नये उणे ॥

श्लोक :- पित्रभवां रहितं बालं धात्रि कुंजलकं पुरम् ।

नित्ये पुराश्रयस्तस्या भविषं पतिभूर्जितम् ॥११॥ ?

साकी :- भिक्षा मागुनि असतां तेथें ! पावलि माता मरण ॥

श्लोक :- सुलक्षण स्वरूपतो नृपति पूत्र जन्मोनियां ।

दया करुनि आणित्ती जन तया स्वकीया लया ।

अनाथसुत कौतुकें बसविता निजांकावरी ।

समक्ष वसनार्पणें सुखविती स्वपुत्रापरी ॥ १२ ॥

दिंडी :- पंच वर्षाच बाल मंदहास्य । दीर्घ वक्षस्थल चंद्रसंनिभास्य ।

चेंडूगोट्या घेवोनि चंद्रहास्य । शिशूमार्जी खेळतां करी लास्य ॥ १३ ॥

आर्या :- एके दिवशीं बालक खेळत असतां अनेक शिशूसहित !

त्या शालिग्राम शिला सांपडली जी करी सदा स्वहीत ॥ १४ ॥

ओवी :- भलत्या उदकें घाली स्नान । भलतेंचि वाही तया पान ।

भलतें अन्न करोनि अर्पण । मग आपण भोजन करी ॥ १५ ॥

करोनी निजवदनसंपूट । त्यामाजी घातला वैकूठपीठ ।

त्याचें नित्य ओष्ठ पुष्ट । रामनामें उच्चारी ॥ १६ ॥

तो कोणे एके दिवशीं । स्वेच्छें खेळतां बालकांसी ।

दृष्टबुद्धेचे गृहासी । अवचट गोला एकला ॥ १७ ॥
 दिंडी :- भोजनाचा चालिला बहू थाट । चंदनाचे मांडिले रम्य पाट ।
 बरी बैसली विप्रपंक्ति दाट । स्वमुखानें करितात वेदपाठ ॥ १८ ॥
 ओवी :- अर्ध पाद्यादिपूजाविधान । तयांचे करि प्रधान ।
 त्यासी देत मिष्टान्न । त्या माजी बाळ बैसला ॥ १९ ॥
 आर्या :- करितां ब्राह्मणभोजन बाळ सुलक्षण विलोकुनि नयनीं ।
 होईल राज्याधिप हा म्हणति तदा भाविजान तें स्वमनीं ॥ २० ॥
 साकी :- भोजन पाके बछरा उठकर प्रधान अंकी बैठा ।
 विप्रके मनमे ऐसा आया कीं यह है इनका बेटा ॥ २१ ॥
 ओवी :- मग मंत्राक्षता जपोन । प्रधानपुत्र हाचि म्हणोन ।
 बालकांसी दिधले आशीं वचन । सकल द्विजवरें तेधवा ॥ २२ ॥
 श्लोक :- मंत्राक्षता विप्रकराग्रमुक्ता पतन्ति राजन्यदि मस्तकेषु ।
 शिला च देवो मनुजो नरेंद्रो वंध्यागता पुत्रवती भवन्ति ॥ २३ ॥
 मनोहरो लक्षणलक्षितांगो बालं ध्रुवं राज्यधरो बिभाति ।
 त्वं दुष्टबुद्धे प्रतिपालयिनं त्वत्संपदा पालयिताऽर्भकोऽसौ ॥
 छंद :- वचन ऐकतां सचिव यापरि-कुपित जाहला परम अंतरीं ।
 अशन माझिये सदिनि करूनिया । सुवर देतसा बालका या ॥ २५ ॥
 श्लोक :- विचार्यमंत्री नृपराभिकंतं समादरस्तोन्त्यजवृंदमातुरः ।
 रे रे पशु द्यावनगद्वरं महद्विनाय बालं प्रतिहन्तुमर्हथ ॥ २६ ॥
 चिह्नं शरीरस्य किमत्यवश्यमानीयमस्मत्परितोषकारी ।
 ततो भवद्भ्यो विविधा महिष्यो मया प्रदेया घटमुग्धभाजः ॥ २७ ॥
 पद :- दुष्टबुद्धिच्या वचनें अंत्यज जातां बाळ घेऊन । कराया दारुणतर शासन ॥ २८ ॥
 बाळ म्हणे अजि मजला कोठें नेतां । तुम्ही येथून । माझें झालें नसे भोजन ।
 व्याघ्र केसरी गर्जत ऐसे भीतीप्रदकानन । नेला तेथे मृगाकानन ।
 खड्ग काढुनी अंत्यज म्हणती करितों तुझें कंदन । घाबरे बाळ करी वंदन ।
 माझी माता तात तुम्हीं हों । मीं तुमचा नंदन । यापरि करितां अक्रंदन ।

कळवळले मनि दुष्ट नष्ट ते कष्टप्रद दुर्जन । झाले थंड जसा चंदन ।
 बाळपणि ज्या घडलें शालिग्रामशिलापूजन । तयांचें करिल काय दुर्जन ।
 त्यासि न वधितां देति सोडूनि चरणांगुली कापून ।
 कराया दारुणतर शासन ॥ २९ ॥
 अंजनी :- चरणांपासूनी रुधिर वाहे । शीतोष्णाचा वेग न साहे ।
 स्वजन कोणी शोधोनि पाहे । कांतारामाजी ॥ ३० ॥
 दंडी :- अश्रु नयनीं दाटला कंठभारी । करी आक्राश स्मरुनि कैटभारी ॥
 फिरत असतां काननीं चंद्रहास्य । कुलिदेशे पाहिले नयनि त्यास ॥ ३१ ॥
 नृपति बोले बा कवण मायतात । कवण वंशीचे जन्म बोलतात ॥
 दुष्ट चांडाळें दुःख दिलें काय । सांग बाळा त्या करिन मीं उपाय ॥ ३० ॥
 श्लोक :- राजा संशयसांगरांत बुडतां आकाशवाचोत्तरे ।
 सांगे श्रीहरी तो कुलिंदनृपते हा पुत्र घे तूं त्वरें ।
 आहे क्षत्रियबीज शुद्ध बरवे दुर्दैवयोगें असा ।
 हिंडे काननीं लाभ हा तुज भला झाला गृही जा कसा ॥ ३१ ॥
 ओवी :- व्योमरवे गतसंशय घेवूनि सुत जाय आपुल्या भवनीं ।
 सांगे सतीला झाला ईशदये हा सुपुत्रलाभ वनीं ॥ ३२ ॥
 व्रतबंधनंतर करि सद्विद्याध्ययन, सद्गुणाभ्यसन
 सद्गर्मनीतिवांचुनि, संतत ज्याला नसे दुजे व्यसन ॥ ३३ ॥
 तो चंद्रहास नामें तेजे झाला सपत्नतापकर
 कर जोडुनिया अर्पिती दिग्विजयीं अखिल ज्यासी भूप कर ॥ ३४ ॥
 श्लोक :- अथाभ्यर्षचित्तं पुत्रं चंद्रहासं स्वके पदे ।
 वेदविद्भिर्द्विजैः सार्धं कुलंदः पंचमी दिने ॥ ३५ ॥
 आर्या :- कळवी आज्ञा राष्ट्रीं संतत विष्णुव्रता करो जनता ।
 विमुख वधिन रक्षीन मीं कृष्णापदसरोजनता ॥ ३६ ॥
 श्लोक :- तां चंद्राननां हि परिपालयन्तं तं चंद्रहासं जनकः कुलिन्दः ।
 उवाच हे पुत्र मया प्रदेयं निष्कार्थित कुंतलपालराज्ञे ॥ ३७ ॥

आर्या :- ग्रामनदी सलीलांत स्नानादिक करुनि ते सदाचार ॥
 पूजून विष्णूमूर्ती, सचिवगृहा जाति ते सदाचार ॥ ३९॥
 ओवी :- मुखें करिती हरिनामोच्चार । प्रधानासि करिती नमस्कार ॥
 तुळसीमालामंडित शरीर । शिरीं मंजरी खोविल्या ॥ ४०॥
 तयाचे पाहोनि चिन्हां । प्रधानें ठेविले दूषणा ।
 अमंगलरूपी आमुचे सदाना । काहो तुम्हीं प्रवेशला ॥ ४१॥
 साकी :- सचिव कहो तूं कौन कांहां के । कोन तुम्हारा राजा ।
 दूत कहत मै कुलिंद सुतके नवकर उत्रे भेजा ॥ ४२॥
 प्रतिवत्सर करभार आपका सबही हमने लाया ।
 सब भूपनका किया पराजय यशरनका शिर ताजा ॥ ४३॥
 धनी हमारा बडा प्रतापी सत्यधर्म राजा ।
 सब भूपनका किया पराजय यश-रनका शिरताजा ॥ ४४॥ सिरताज
 ओवी :- मग सेवकांसी बोले प्रधान यासी सत्वर द्यावें भोजन ।
 ते म्हणती आजी हरिदिन । अन्न न सेवूं सर्वथा ॥ ४५॥
 श्लोक :- प्रातर्भूक्त्वा च तैः साकं जगाम निजभूपतिम् ।
 ओवी :- म्हणे सचिव जोडून हस्त । कुलिंद झाला मदनमस्त ।
 करोनिया बंदोबस्त । अजि समस्त भूपातें ॥ ४६॥
 संदिश्य मदनं पुत्रं व्यापारे नृपतेरथ ।
 कांतार्थिनीं सुतां वीष्य यौवनोद्भिन्नशैशवां ॥ ४७॥
 आर्या :- स्वमनी कपट धरोनि जाय सचिव तो कुलिंद नगराला ।
 वाटे त्यागुनि अमृत प्राशाया जाय धाउनि गरला ॥ ४८॥
 अभंग :- भूपें सत्कारिले त्यांस । लागे चरणीं चंद्रहास ।
 पुसतां सांगे माझा सुत । प्राप्त झाला काननांत ॥ २॥
 त्यासी देखोनिया चितीं । खिन्न झाला तो मुर्मती ॥ ३॥
 श्लोक :- चांडाळानी सत्य माझा दुष्टांनी घात साधिला ।

छिन्नषष्ठांगुली शत्रु काननी सोडूनी दिला ॥ ४९॥
 द्वौ पुत्रौ मे विद्यते युवानौ मदनामलौ ।
 तौ किं करिष्यतश्चास्य देयं मे संपदां प्रभुः ॥ ५०॥
 यद्रतंग तमेवास्तु करिष्याम्यनृतं वचम् ।
 मुनीनामथ निश्चित्य मनसा या कविदिगिरम् ॥ ५१॥
 ओवी :- ऐसी दुष्ट बुद्धि धरोनि । बाह्य बोले अमृतवाणी ।
 म्हणे धन्य कुलिंदा जनीं । ऐसा पुत्र लाभला ॥ ५२॥
 कीं कूपमुखीं तृण आच्छादिलें । किंवा विषगुके लेपिलें ।
 ऐसें वाक्य बोले चांगलें । परि घातुक विषाहनीं ॥ ५३॥
 श्लोक :- निगूढं विद्यते कार्यं सुतं ते प्रेरये परम् । राजोवाच दलं देयं गमिष्यति
 सुतोऽधुना ॥
 पद :- (चाल :- आक्रूर हा)
 तो सचिव मतें जाय घेऊनि पत्र । कुंतलासि अंबुजनेत्र ॥ ५४॥
 पुरनिकट महाराम रम्यतर पाहे । चंद्रहास मनि बहु मोहे ।
 तो स्वमनि म्हणे । काय चैत्ररथ आहे ।
 नंदनाख्यवन अथवा हे । ज्या माजि ह त्रिविध समीरण वाहे ।
 जणू वसंत सततचि राहे ।
 (चाल) सविकास मल्लिका जाती । फलयुक्त विविध तरु जाती ।
 यद्योगे श्रम बहु जाती ।
 हे जागुनिया वृक्षस्थलीं मृगगात्र । निद्रेसी जाहला पात्र ॥ १॥
 तो सचिवसुता ह्याच उपवनीं आली । घेऊनी बरोबर आली ।
 अति कुतुकभरे विमळ सरोजजल केली । बहु तिणे सख्यासह केली ।
 मग सरस तरोद्यान पादाती झालीं । फलकुसुम वेचिता झाली ।
 (चाल) पाहीला पुरुष सुकुमार । कैरलाधिश सुकुमार
 लावण्यविनिर्जित मार । मग करी मनीं सुविचार ॥
 म्हणे बांधाया कंठीं सुमंगलसूत्र । हा योग्य दिसे नृपपुत्र ॥ २॥

आर्या :- कमलाक्ष हिमकरानन कनक तिरस्कारी कांतियुत काय ?

गंधर्वेश्वर कीं हा तातें मज धाडिला पति काय ॥ ५५ ॥

ओवी :- या परि ते मृगनेत्रा वारंवार पाहे रमणवस्त्रा.

तों अकस्मात देखिले पत्रां । वस्त्र पल्लवीं सुटले जे. ॥ ५६ ॥

तों युक्तिनें घेतलें उचलोन । त्यावरि देखिले मुद्राचिन्ह ।

उकलोनी पाहे तो लेखन । तातहस्तीचें ओळखिले ॥ ५७ ॥

श्लोक :- स्वतिश्री मदनक्षितीश्वर सुतो योयं मया प्रेषित-

स्तस्मादस्य कुलं वयो दृढवपुः सुविद्या धनम् ॥

शीलं चैव निदेशितो मम यतो नैवेक्षणीयं त्वया ।

मित्राय स्वगृहागताय विषमेतस्मै रहो दीयताम् ॥ ५८ ॥

आर्या :- परमहितोऽयं बालो न विचार्य रूपगुणाद्यस्य ।

विषयागताय सहसा विषमस्मै दीयतां त्वया त्वरया ॥ ५९ ॥

ओवी :- नखें काढी नेत्र कज्जल - माजी मेळविलें निर्मल जल ।

कान्हा दिधला तात्काल । यथार्थ जैसा नोळखे ॥ ६० ॥

श्लोक :- पत्रं रसानियसिकृतमुद्रं विधाय सा-

कंचुकाभरणांतर न्यस्य विषयाऽगात्रिवेशन् ॥ ६१ ॥

प्रक्षालितास्य कृतवक्त्रशुद्धिः । पल्याणयुक्तं हयमारुरोह ॥

चतुर्भिरैवानुगतः स्वभृत्यैः पुरं विवेशाप्रतिमप्रभावः ॥ ६२ ॥

साकी :- चंद्रहास नृप याचा मदनं अतिशय आदर केला ।

पत्र पित्याचें वाचुनी सारे प्रमुदित मानसिं झाला ॥ ६३ ॥

श्लोक :- शृण्वतां सर्वलोकानां वाचयामास मंत्रिजः ।

स्वस्त्यस्तु मदनायाशु विषयासौ प्रदीयताम् ॥ ६४ ॥

केका :- तृतीय भवनीं असें भृगु गुरूहि एकादशी ।

सुदुर्लभ मिळावया बहुत बा सुवेळा अशी ।

असे गणक सांगती अजि मुहुर्त आहे बरा ।

निशासमयीं गोरजीं बहु तुम्हीं करावी त्वरा ॥ ६५ ॥

दिंडी :- लग्न झाल्यावर सर्वही द्विजाती । वसनभूषा घेवुनी गृहां जाती ।

मदनाचें दातृत्व पथीं गाती । पाहुनि कुमति कोपला फार चितीं ॥ ६६ ॥

आर्या :- द्विज म्हणती दिलि मदनं विषया तव चंद्रहास रायाला ।

सचिवा श्रीहरी सुदती कमला तैसीच योग्य ही ज्याला ॥ ६७ ॥

श्लोक :- घरीं येता बोले अति कुपित तो आत्मतनया ।

कुलांगारा केलें अनुचित तुवा हे गतनया ।

कुपुत्रा पत्रातें न गणुनि दिली आजि अहिता ।

तया दुष्टामाजी परमगुणसंपन्न दुहिता ॥ ६८ ॥

दूर प्रसर्पण मुखंमदर्शयाद्य पत्रं समानय निरीक्ष्य च तत्र किंचित् ।

तेनाहतं पत्रमपश्यदेषमंत्री विधातुर्लिपिमन्वमंस्त ॥ ६९ ॥

पद :- चिंता करी मानसी - पत्र लिहितां मज चतुराला भूल ही पडली कसी ॥ १ ॥

गति दैवाची अशी विचित्रा ।

विष द्यावें परि विषया दिधली मदनानें शत्रूसीं ॥ २ ॥

विप्रजनोक्ति अशीं सांगती ।

अतीव मिथ्या होय सर्वदा युक्ति करीन मी तसी ॥ ३ ॥

ओवी :- एकांती चांडाळातें पाचारून । तया प्रतिबोले वचन ।

म्हणे तुम्हीं चंडी देवालयां जाऊन । माझी आज्ञा करावी ॥ ७० ॥

श्लोक :- जाते पितृप्रसुकाले यः कश्चिदपि यास्यति ।

तं हिंसयातन्त्यजायत्नान्मा विचारयत ध्रुवम् ॥ ७१ ॥

आर्या :- सचिव वदे शशिहासा जाऊनि तुवां पितृप्रसुकालीं ।

पूजी कुलधर्मास्तव ग्रामबहिर्देश संस्थिता काली ॥ ७२ ॥

मधुमालिनी विवाहाविषयीं हाताची भुप खिन्नमना ।

तों आला सचिवात्मज मदन करी चरणपंकजी नमना ॥ ७३ ॥

श्लोक :- विषया मम तातेन चंद्रहासाय साऽर्पिता ।

राजोवाच प्रधानेन स्वकार्य साधितं पुरा ॥ ७४ ॥

दिंडी :- सचिव तनयासि कुंतलेश बोले । तुझ्या तातें अतिनिंद्य कर्म केलें ।

मदनवत्सा हे कळवितां न अन्या । चंद्रहासा अर्पिली स्वीयकन्या ॥ ७५॥

आर्या :- तरी मदना शशिवदना संप्रति मी घालितों तुला आण ।

तो चंद्रहास या क्षणीं जावुनी मंम मंदीरासी बा आण ॥ ७६॥

ओवी :- मग निर्मत्सर कुलिंदपुत्र संध्यावंदन करूनी पवित्र ।

हार्तीं घेवूनिया पूजापात्र । श्रीहरी स्मरोनी चालिला ॥ ७७॥

श्लोक :- जातां गृहासी मदनासी वाटे । दैवें तयाला शशिहास भेटे ।

जावें तुवां संप्रति राजधामी । पूजोनि येतों जगदंबिका मीं ॥ ७८॥

मदनस्त्वंबिकागारे खड्गोपयमं गतः ।

शशिहासोऽपि भूपाप्त कन्योपयमभागभूत् ॥

आर्या :- लब्धस्त्रीराज्यविभव भेटाया दुर्मतीस तो आला ।

वंदुनि वृत्तांत कथी पूजाया मदन अंबिका गेला ॥ ८०॥

(पद-चाल-फटका)

शशिहासाची वाणी परीसुनि दुर्मति मनि बहु घाबरला ।

सुतवात्सल्ये जाय धावुनी धेनूपरी हंबरला ॥ १ ॥

अंबायतनीं खड्गभिन्नतनु मदन मदनसम सुत पडला ।

पाहुनि बोले वत्सा दारुण योग असा तुजला घडला ॥ २॥

गांजियले मी तुजला भारी । राग मनामध्ये तो जडला ।

म्हणुनी मजला टाकुनी तुजला स्वर्गपंथ हा आवडला ॥ ३॥

या क्रूरानें विचार न करुनी माझा वंशांकुर खुडिला ।

त्या दुष्टांचा वध करितानां । का नाही तो कर झडला ॥ ४॥

परघाताचा हेतू मी धरिला । माझा मजसीची तो नडला ॥ ५॥

दुष्टबुद्धिनें आत्मवधाचा हेतु मानसांतरि धरिला । सुतवात्सल्ये ॥ ६॥

आर्या :- किती म्हणति चंद्रहासें राज्यमदें ससुत सचिव हा वधिला ।

त्यासि दया इतरांची येईल जरी मधुरता पयोनिधिला ॥ ८१॥

ऐसा विचार करुनी केला निश्चय पुरांत अज्ञानी ।

परि सृज त्यासी म्हणती हे न करील चंद्रहास तो ज्ञानी ॥ ८२॥

जगदंबाप्रासादी पंचत्वापत्र पाहिले दोघे ।

मृदु चित्त वाहीला नृपनंदन मग परमदुःख सरी दोघे ॥ ८३ ॥

बद्धांजली भूष म्हणे विजीता तव भक्तपालन पराधी ।

मृत्युंजयदयिते त्वा वधिला मत्स्वशुर का अनपराधी ॥ ८४॥

पद :- भगवति हरी वल्लभे अंबिके विधी हरीहर संस्तुते ।

चरणाप्रति मी शरण आलो करि करुणा उदयोस्तु ॥ धृ. ॥

पदनतजनपालिनी वत्सले अगाध तूझी क्षमा ।

एकमुखे मी किती वर्णावी मन्मती बहु अक्षमा ।

अतर्क्य महिमा तुझ्या गुणाचा न कळे निगमागमा ।

स्वीय जनास्तव धरीसी युगायुगीं मूर्ती हृदयांगता ।

मधुकैतभ खल शंभ निशुंभादिक बहुदनुजाधमा ।

मारुनी भक्तांसाठीं केली निष्कंटक ही क्षमा ।

चाल :- गिरीसुता विधी स्त्री रमा । ह्या मुर्ती तुझ्या निरूपमा ।

ज्या हारीती साधूच्या श्रमा । अष्टादश भुज ।

विधृत गदादिक विविधायुध मंडित । विष्णुदास मी ।

सतत मजला रक्षी कुलदेवते ।

श्लोक :- असा स्तव करोनिया हवन तो स्वमांसे करी -

कृपाण शिरी ठेवितां मग धरी भवानी करी -

म्हणे सु-वर माग तूं अति अलभ्य देतें तुला ।

परोपकृतिला तुझ्या त्रिभुवनी नसे बा तुला ॥ ८५॥

आर्या :- माते तुवां प्रसादे उठवावा श्वशुर आत्मजासहित ।

यासहि दर्शन देवुनि करी जननमरणभयरहित ॥ ८६॥

अंबेनें मग करितां दोघांवरी दिव्य अमृतवृष्टी ते

सुप्तोत्थितसें उठलें करिते त्रिदिवेश पुष्पवृष्टीतें ॥ ८७॥

प्रपूर्य विष्णुदासस्य चंद्रहासस्य कामनां ।

अंतर्हिता स्वभक्तानामभूत्सांतर्हिता तदा ॥ ८८॥

श्री गणेशदत्तगुरुभ्यो नमः

अथ श्रीवटसावित्रीचरित्रस्य पूर्वरंगः

(पद १)

या जर्गी धन्या तीच सती ॥ धृ. ॥

पति हैं दैवत पति हैंचि व्रत जाणें स्वसुख पती ॥१॥

परसदनीं पद पडतां पावे भय जणु अहिवरती ॥२॥

वचनप्राप्ति ही अतिशय दुर्लभ कृपणधनाहनि ती ॥३॥

सांगे केसरी यद्गततेजें नृसुरासुर दिपनी ॥ ४॥ या जर्गी धन्या तीच सती ॥

(पद २)

या जर्गी तो नर धन्य म्हणवा ॥ धृ. ॥

प्रपंच साधुनी परमार्थाचा लाभ जया व्हावा ॥ १ ॥

शमदमसाधन साधुनिया जो सुकृताचा ठेवा ॥ २ ॥

ममताहंता ईर्ष्यासूया क्रोधही टाकावा ॥ ३ ॥

हें पद आगोदर म्हणून नंतर शंका कीं-कां हो ज्या ग्रंथांत पाहावें व ऐकावे त्या ग्रंथंत पुरुषांनाच कां उपदेश नियम आदिकरुन आढळतात व स्त्रियांना कोठें कांहीं उपदेश नाही काय ? तर म्हणतात कीं - होय. स्त्रियांना मंत्रोपदेश नाही परंतु धर्मोपदेश आहे. तो कोणता तें कवि सांगतात- या जर्गी धन्या तीच सती ॥

भर्ता देवो गुरुर्भर्ता धर्मतीर्थव्रतानि च । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पतिमेकं भजेत्सती ॥१॥

भक्त्या छायेव याऽश्रान्तं स्वभर्तृपरिचारिणी । पतिरेव व्रतं यस्या अखंडं सा पतिव्रता ॥२॥ द्वि.सा. १६:४३

लेपोत्युष्ण इवानिलोऽनलसमः शीतांशुरुष्णांशुवत्

शय्या वृश्चिकवत्सुमस्त्रगहिवद्भूषा समाः कंटकैः ।

वाङ्माधुर्यमपि प्रदीपनसदृक् स्वाद्ब्रमप्युत्कटु

प्रेष्ठे त्वंतरिते क्षणं दृढतरां साध्व्या अभूत् सर्वदा ॥३॥ द्वि.सा. १६:८

स्वैरिण्योऽपि स्त्रियः श्वादि योनिं गत्वा व्यथन्त्यलम् । द्वि.सा. १५:२५

भर्तुराज्ञां विना नारी उपोष्य व्रतचारिणी ।

आयुष्यं हरते भर्तुः स नारी नरकं व्रजेत् ॥४॥

वशानुवर्तनं देहयात्रा श्वश्र्वादिगौरवम् ।

लोकयात्रेश्वरो भर्ता करणं पोष्यपोषणम् ॥५॥ द्वि.सा. १६:४५

पादाम्बुतीर्थमुच्छिष्टं प्रसादो देवतार्चनम् ।

तत्सेवा भूषणं तोषो धर्मोऽनुज्ञानुपालनम् ॥६॥ द्वि.सा. १६:४४

क्रुद्धश्चेत्प्रार्थनीयो न गन्तव्यं परसद्मनि ।

नाज्ञां विना गुरोर्गोहे न वक्तव्यं सदेतरैः ॥७॥ द्वि.सा. १६:४८

स्वीकार्यं वस्त्रभूषादि भर्त्रा दत्तं यदृच्छया ।

न निंद्यो दुर्भगो दीनो दुःशीलोऽपि शिवोपमः ॥८॥ द्वि.सा. १६:५०

प्रतिवादाच्छुनी भर्तुरुलूकी गुरुवर्जनात् ।

पतिं विना स्वादुभुक्त्या वराहोलूकयोनयः ॥९॥ द्वि.सा. १६:५६

पतिरेव हि नारीणां दैवतं परमं स्मृतम् ।

मानसः सर्वभूतानां वासुदेवः श्रियः पतिः ॥१०॥

नोपदेश्यो मनुः स्त्रीणां पतिभक्तिस्तु तारका ।

दत्तोप्यनुपयुक्तः स्याद्वातुर्हानिश्च शुक्रवत् ॥११॥ द्वि.सा. १७:४४

पदन्यासो गेहाद्बहिरहिफणारोपणसमो निजावासादन्यद्भवनमपरद्वीपतुलितम् ॥

वचो लोकालभ्यं कृपणधनतुल्यं मृगदृशः पुमान्यन्यत्कांताद्विधुरिव चतुर्थीसमुदितः ॥१२॥

एतद्धर्माश्रयात्साध्वी दुर्गतिस्थमपि प्रियम् ।

प्रसह्योद्धृत्य चिल्लीव सर्पं स्वविशति ध्रुवम् ॥१३॥ द्वि.सा. १६:६५.

शवाभावे गर्भिणीत्वेऽल्पेऽर्भे वैधव्यपालनम् ॥ द्वि.सा. १६:५८.

या जर्गी धन्य तीच सती ॥

समाप्तोऽयं सावित्रीचरित्रस्य पूर्वरंगः

अथ श्रीवटसावित्रीचरित्रप्रारंभः।

१ साकी

धर्म म्हणे मुनि मार्कंडेया आढळली कीं अन्या ।
सत्त्वाढ्या आमची जशी ही भार्या लोकीं धन्या ॥ १ ॥

२ आर्या

मुनि त्यासि म्हणे होती सावित्री नाम अश्वपतितनया ।
तच्चरित श्रवण करी ऐकाया योग्य साधुपतितनया ॥ २ ॥

३ श्लोक

जन्मनि स्वजनदुःखकारिका संप्रदानसमये अर्थहारिका ।
यौवने विषयदोषकारिका दारिका हृदयदारिका पितुः ॥३॥

४ पद

झाली जयाची उपवर दुहिता चैन नसे त्या तापवी चिंता ।
केवि मिळे पति कुलीन सुंदर लोकप्रिय जो धनवान त्याला ॥

५ श्लोक

झालीस प्रियकन्यके नृप म्हणे दानासि योग्या तरी ।
कोणी गे तव तुल्य ना वर मिळे ही काळजी अंतरीं ।
वत्से यास्तव तूं फिरोनी अवनी चित्तानुरूप स्वयें
पाहोनि वर नेमुनि परतुनि सांगावया शीघ्र ये ॥ १ ॥

श्लोक :- कन्या वरयते रूपं माता वित्तं पिता श्रुतम् ।

बांधवाः कुलमिच्छन्ति मिष्टान्नमितरे जनाः ॥६॥

पद :- (चाल अक्रर हा नेतो श्रीकृष्णाला)

मग सावित्री राया सचिवास हित । शाल्वदेशी गेली फिरत । मग शोधांती द्युमत्सेन
राजसुत । सत्यवान गमे तिज उचित । वर नेमुनि तो चिर्ती होवूनी मुदित ।
निजग्रहासि आली परत ।

चाल :- तो नारद ऋषीसह तात । स्थिती पाहूनि आनंदांत ॥

ती उभयतास वंदीत । मुनि तोषुनिया तीस म्हणे बैसावे ।

सौभाग्य सौख्य पावावें ॥ ७ ॥

श्लोक :- रायासि नारद पुसेचि अगा नृपाला ।

ही कोण सांग मुलगी तव काय बाला ॥

ये काय ही श्वशुर धामीहुनी मुलीला ।

पाहोनि ही मज गमे बहु भाग्यशीला ॥२॥

दिंडी :- नृपति बोले हे मुनीश्वरा बा हे । अजुनि दुहिता अविवाहीत आहे ॥

स्वयें शोधाया वरातें-म्यांचि बाहेर धाडिलें हिला होतें ॥ ९ ॥

आर्या :- वद वत्से काय कसें वर बरवा पाहिला न लाजावें ॥

या गुरुनें धन्य असें वदुनी स्वमुखें तुला मला जाये ॥

श्लोक :- सावित्री वदली पित्या मन तुझे वृत्तासि माझ्या भजो ।

ऐके शल्वपति प्रसिद्ध जगतीं भूप द्युमत्सेन जो ॥

राजा भूपवनस्थ अंध तरी तो मनिं दिला सासूरा ॥

तत पुत्रा वरिले जसे तनुमनें दाक्षायणीनें हरा

आर्या :- नारद म्हणे नृपा हे चुकली योजूनि सत्यावान नवरा ॥

न वरा वा जरि गुणवान योजूं अन्या उणे असे नवरा ॥

श्लोक :- राजा म्हणे सुकुलवान गुणवान सुरूप । तो राजपुत्र मग कां न सुतानुरूप ।

सर्वैर्गुणैश्च संपन्नो रत्नैरिव महार्णवः ।

एको दोषो महानस्य गुणानावृत्य तिष्ठति ॥

बोले मुनिंद्र पुढती तुज तो नडेल ॥ त्याज्येषु शुक्ल पुनवी व्यसुता घडेल ॥ १४ ॥ ?

ओवी :- प्रथम बोले तयाचे नयन । अंध बलहीन देखोन ।

स्पर्धी दायद मिळोन । राज्य सर्व हरिल ॥ १५ ॥

हे ऐकोनी दुश्चित वार्ता । कन्यालागी बोधि पिता ॥

सत्यवान् त्यजोनि भर्ता । वर आणि विचारी ॥ १७ ॥

ओवी :- भूप म्हणे न वरावा जरि सुगुणसागर लवायु ॥

शीतल मंद सुगंधिहि वद सेवावा कसा गरलवायु ॥ १८ ॥

पद. (चाल):-

अक्रुर ति सुमती म्हणे वरुनि पयोनिधी सरिता देखिली न मागें फिरता ॥
कधीं दिपातें टाकूनि रत्नावरूता । नच पतंग दिसला फिरता ।
वर चित्ते जो वरिला तदितर आतां पुरुष सर्व तुजसम तातां ॥

चाल :- यम येईल मान चिराया ॥ तरि मन न चलेलचि राया ।
समजोन अचल धीरा या ॥ जे विहीत दिसे करणें तेचि करावें ॥
सौभाग्यसौख्य पावावे ॥

आर्या :- देवर्षि म्हणे त्यासिच दे साध्वी व्रतपरा सुता राया
ज्यायोगें जगतीं या तरतिल साध्वी पतिव्रता राया
होतो सद्धर्माच्या कासेला लागता सदाशिव हो
येतो बसा प्रसन्न प्रभु मृत्युंजय तुम्हां सदा शिव हो ॥ २१ ॥

श्लोक :- मृत्युंजय प्रभुकृपेचि अखंड राहो ॥ सौभाग्य कायम हिंचें सुखदीप राहो ॥

आशी अशी वितरुनी मुनि कन्यकेला । तोषोनी घेऊनि निरोप मुनिंद्र गेला ॥

ओवी :- जाणोनि कन्येचा भावार्थ ॥ घेवोनि सामुग्री समस्त ।
वना पातला नृपनाथ । द्युमत्सेना जवळी कीं ॥ २३ ॥

श्लोक :- दुहिता मम सावित्री तव पुत्रार्थमपि सति ।
तां स्वधर्मण धर्मज्ञ स्नुषार्थी त्वं गृहाण मे ॥

श्लोक :- च्युतास्मि राज्याद्वनवासमाश्रितो चरामि धर्मे नियतस्तपस्विनः ॥
कथं त्वनर्हा वनवासमाश्रमे निवत्स्यते क्लेशमिमं सुता तव ॥ २५ ॥
सुखं च दुःखं च भवाभवात्मकं यदा विजानाति सुता ।
नमद्धिते युज्यति वाक्यमीदृशं विनिश्चयेनाभिगतोऽस्मि ते नृप ॥ २६ ॥
सुखस्यानंतरं दुःखं दुःखस्यानंतरं सुखम् ॥

ओवी :- वोपोनि संपदा कोटीवरी । राजा सत्यवाना दिधली कुमरी ॥
कन्या ठेवोनि वनगव्हरीं राजा । राजा नगरातें पातला ॥ २८ ॥

अभंग :- माता पितरें स्वाधिन केली । तापसवस्त्रें धारण केली ।
पतिसेवेसी सादर झाली । तेव्हांपासोनि ॥ २९ ॥

श्लोक :- अभ्युत्थानमुपागमे गृहपतौ तद्भाषणे नम्रता ।

तत्पादापित दृष्टिरासनविधी तस्योपचर्या स्वयम् ॥
सुप्ते तस्य शयीत तन्मयमतो जह्या च शय्यामिति ।
प्रांचैः पुत्रि निवेदितः कुलवधू सिद्धान्तधर्मागमः ॥ ३० ॥

दिंडी :- अशी सावित्री वर्तता निजांगें । स्वपतिनिधनाची टोंच जिर्वीं लागें ॥
तरि न डगमगली करूनि सद्धिचार । नारदोक्तिस्तव उरति दिवस चार ॥ ३१ ॥

आर्या :- उरता चार दिवस ती करिती झाली पतिव्रतारंभा ॥
पति होण्या दीर्घायू आचरती जाहली तदा रंभा ॥ ३२ ॥

ओवी :- सासूश्वशुराते वंदून । सावित्री व्रतारंभून ।
पतिचरणार्चें स्मरण करून । प्रार्थिती जगदीशा ॥ ३३ ॥

आर्या :- श्वशुर म्हणे त्रिदिनव्रत झाले कीं वंश धन्य केला गे ।
कर पारणा क्षुधा बहु पूर्ववयामार्जिं कन्यके लागे ॥ ३४ ॥

केका. श्लोक :- फळें आणि मुळेंहि तो त्वरित घ्यावया चालला ।
तदा सति म्हणे अहो आपुलि दासी ही न्या हिला ।
बधील वनरम्यता जसि असे तशीहि बरी ॥
न सोडि आपणां कधीं खरि असेचि ही वैखरी ॥ ३५ ॥

पद. चाल :- बघता वन उफराटें, पायिं करपे रुतती काटे ।
कोमल तनु पुष्पाहून । कसे साहेल तूजला ऊन ।
पावशील तूं श्रम साची । उपवासि चार दिवसांची ॥ पतीनें
सांगितल्यावरून सावित्रीनें वडिलांची आज्ञा घेतली.

ओवी :- हातीं कुठारादी धरून । उभय ते उभयतांसी नमून ।
आज्ञा तयांचि घेऊनी । निघते झाले ते काळीं ॥ ३८ ॥

आर्या:- पात्र भरूनि फळांनीं कष्टें फाडुनि वनांत सत्वर तें
पाहोनि तत् कलत्र स्मरले मुनिवच मनांत सत्वर तें ॥ ३९ ॥

अभंग :- नाथा हो तुम्ही शूर विरा । विनती माझी दारूण चारा ॥
संकटकालीं द्या मज धीरा । सद्भाषण करूनी ॥ ४० ॥

सावित्रीच्या विनंतीकडे लक्ष न देतां -

ओवी :- काष्टे फोडिता हाटोनेटी । ठणका भिन्नलासे ललाटी ।

मूर्च्छा येऊनी पृथ्वीवरती । दंडप्राय पडुडला ॥ ४१॥

आर्या :- तुझिया मृदु शीतांकी शिर ठेवुनि वाटते निजावें गे

त्वत्स्पर्शामृत म्हणुनी या मत्तार्पे पळोनि जावें गे ॥ ४२॥

अभंग :- धरुनि मस्तक मनीं म्हणे बाला । आला ठोकताळा भविष्याचा ॥

ओवी :- भार्या मस्तक ठेवुनि अंकी । हृदय थापटी मृदु हस्तकी ।

निशीप्रमाणे घटीका लोटती । तो एक प्रहर जाहला ॥ ४४॥

अभंग :- हरहर माझ्या हे दुर्देवा । शेवटी साधीला पूर्ण दावा ।

हे श्रीमृत्युंजया सदाशिवा । पाव आम्हांसी हे समयीं ॥ ४५॥

श्लोक :- शरणं तरुणेन्दुशेखरं शरणं मे गिरिराजकन्यका ।

शरणं पुनरेव तावुभौ शरणं नान्यमुपैमि दैवतम् ॥४६॥

पद :- माझी लाज तुला जगदीशा ॥ धृ. ॥

बुडतें दुःखसमुद्रीं आतां ॥ पाहाशि काय तमाशा ॥ १॥

अष्टादश षडचारी गाती छेदन करी यमपाशा ॥ ४७॥

श्लोक :- तावत्तत्र समागच्छत्युरुषः कृष्णपिंगलः ॥४८॥

अयंच धर्मसंयुक्तो रूपवान् गुणसागरः ।

न हि मत्पुरुषैर्नेतुं अतोऽस्मि स्वयमागतः ॥४९॥

आर्या :- अंगुष्ठ मात्र पुरुषाप्रति यम पाशं करोनि आकर्षी ।

तैं हाय हाय म्हणुनी बहु सद्गद कंठ साश्रु तो कर्षी ॥ ५०॥

ओवी :- त्याचा लिंग देह काढून चालिला दक्षिण पंथें घेऊन ।

मग ती सुंदरी शोकायमान । पाठीं धांवे तयाचे ॥ ५१ ॥

जीव आहे तोवरी कुढें । जीव नसतां तेंचि मढें ॥ सावित्री मार्गे येत आहे

असे पाहून यम म्हणातात कीं, 'तू कां येतेस ?' ती म्हणाली :-

श्लोक :- यत्र मे नीयते भर्ता स्वयं वा यत्र गच्छति ।

मयापि तत्र गन्तव्यं एष धर्मः सनातनः ॥५२॥

दिंडी :- वाट बिकट ही आमुची फार लांब । पावशील श्रम परतून जा थांब ।

असे तुझा जो पुण्यामार्ग पैस । पति सद्गुण मनिं आठवोनि ऐस ॥ ५१॥

श्लोक :- सती बोले देवा स्वपति जिकडे मीहि तिकडे ।

भवत्संगे माते सवघड नद्या पर्वत कडे ॥

प्रभो युष्मत्संग भ्रमण घडतां सत्त्वचरणा ॥

भवाब्धि द्रोणासा घडुनिही तुटे जन्ममरणा ॥ ५४॥

ओवी :- सत्व वाढले संगती । घडतां अनुग्रह सहज स्थिती ॥

सप्त जन्माची सुनिश्चिती । परि हरती दुष्टकर्म ॥ ५५ ॥

श्लोक :- तुम्हां देवा लोकीं म्हणति समवर्ती पितृपती ॥

तरी कां या कन्येवरती इतुकी निष्ठुर मती ॥

स्वजामाता नेतां मज मुलिस ताता ढकलितां ॥

यमांतःकरणीं हें वचन सतिचें दे विकलता ॥ ५६॥

अशा तिच्या भाषणानें यम कळवळून जीवितं विना वरं वृणीष्व ।

श्लोक :- च्युतं स्वराज्याद्द्वनवासमाश्रितो, विना चक्षुः श्वशुरो ममाश्रमे ।

सलब्धचक्षुर्बलवान् भवेन्नृपस्तव प्रसादाज्ज्वलनार्कसंनिभः ॥५७॥

आर्या :- दिधलें धर्म म्हणे परि जातचि होती अशीच मागून ।

देव म्हणे पुनरपि वत्से घे वर दुजाहि मागून ॥ ५८॥

श्लोक :- गतं पुरा श्वशुरस्य धीमतः स्वमेव राज्यं लभतां स पार्थिवः ।

न च स्वधर्मं प्रजहीत मे गुरुद्वितीयमेवं वरयामि ते वरम् ॥५९॥

दिंडी :- धर्म बोले हें दिलें जा स्वगेहीं । परी मागुनि येतसे सति पाहीं ।

असें जाणुनि मानसीं विकल होतो । साध्वि मागुनि घे वर तिजा वदे तो ॥६०

श्लोक :- ममानपत्यः पृथिवीपतिः पिता भवेत् पितुः पुत्रशतं च औरसम् ।

कुलस्य संतानकरं च यद् भवेत्तृतीयमेवं वरयामि ते वरम् ॥६१॥

ओवी :- दिधले म्हणुनि उदार हस्ते आतां जाई संतुष्टचित्तें ॥

तुझ्या भिडे गोविलें मातें, पतिव्रते सुपवित्र ॥ ६२॥

दिंडी :- शिरुनी चित्तीं बहु दाखवोनि गोडी । सती दुर्लभशा वरत्रया जोडी ।

तरी सोडीना क्षणहि पितरदेवा । सोडियेल्या वांचोनि नवरदेवा ॥ ६३ ॥

सावित्री यमाचे मागून जात असतां काय म्हणते. अहो वर देऊन कृतार्थ -

श्लोक :- वदे न्याहो माते वर म्हणतसे माग चवथा ।

प्रभो वारंवार श्रम कशि तुम्हां देऊंचि वृथा ॥

परी आतां पार्यीं विनती लघुसि एक सदया ।

मला बोला वत्से शतसुतवती हो जगतिं या ॥ ६४ ॥

आर्या :- भुलला धर्म द्युतिला धृतिला मतिला तिच्या तथा स्तुतिला ।

न करूनि विचार जीवीं मागे म्हणुनि म्हणे तथास्तु तिला ॥ ६५ ॥ मनांत

ओवी :- येरी बोले करूनि नमन । स्वमुखें दिधले वरदान ।

पुत्रप्राप्ती उपाय कवण । हें तो कळले पाहिजे ॥ ६६ ॥

हें ऐकून धर्म चकित झाला व आपल्या मनाशीं म्हणाला कीं शतपुत्र वैधव्यदर्शनें कसें मिळतील? इतक्यांत पुनः सावित्री म्हणते :-

श्लोक :- वरातिसर्गः शतपुत्रता मम, त्वयैव दत्तो न्हियते च पतिः ।

वरं वृणे जीवतु सत्यवानयं, तवैव सत्यं वचनं भविष्यति ॥ ६७ ॥

पद चाल :- उद्धवा शांत .-

धर्म तो सद्गति वदला त्वां खरें जिंकिलें मजला ॥ धृ. ॥

त्वत्पातिव्रत्यगुणांनीं तुजवर हें मन लोभावें ॥

तुष्टुनि पाचवे हे वर मी देतो तुज स्वसिद्धभावें ॥

सौभाग्यसुखें नांद सुखें तूं पतिसह अशी या भावें ।

त्वत्कांत चतुःशतवर्षे साम्राज्य करो निज नांवें ॥

चाल :- सोडिला तुझा हा स्वामी । जा सुखे त्याजसह धर्मी ।

मत्स्मरण असो येतो मी । केसरीस हर्षहि झाला ॥ ६८ ॥

श्लोक :- जातां धर्म कलेवराजवळी ती धांवोनि ये सत्वर ।

पुन्हा अंधरूणीं बसे स्वपतिचे घेवोनि अंकीं शिर ।

कांतांगी नवचेतना निरखुनि आल्हादली ती सती ।

जैसी काव्यसुता कच प्रकटितां शुक्रोदरांतूनि ती ॥ ६९ ॥

तो लोचनें उघडुनि दयितेस पाही । बोले प्रिये मज गमेचि विचित्र कांहीं ।

मांडीं दिली सुमदुशीच उशी मला गे। हो रात्रि फार तरि गाढची झोप लागे ॥

आर्या :-

अजुनि येति न सूत स्नुषा कां परतुनि निजसदनीं । जाहाली पर प्रहर रजनी ॥

व्याघ्रवृकांनीं भक्षियलें कीं, वाटचि ती चुकूनी । असतील भटकत सकल वर्नीं ॥ १ ॥

भेटतील ते आज उद्यां कीं परवां कीं महनीं ॥ लागली तळमळ ही स्वमनीं ॥ २ ॥

अशी चिंता करीत आपले स्त्रीसह ऋषींच्या आश्रमांत शोध केला पण शोध न लागलेमुळें घरीं येऊन दुःखाने:-

पद :- प्राणप्रिये मन कुश्चित्त होते, धीरता सर्वही सोडुनि जातें ॥

परि मजला एक सुचिन्ह गमते । दृष्टीच्या योगें ॥ ७२ ॥

पद पुढें चालू :- शकुन गांठ हि बांधायला केसरी कवी सजला ।

काळ हा सुलट दिसे मजला ॥ ७३ ॥

सकाळीं सत्यवान सावित्री घरीं आली आणि पारणा केली.

आर्या :- दुसरें दिवशीं सति प्रार्थि घेवोनि आपुल्या पतिते

या राज्य करा सचिवें वधिला हरिली स्वभूमीं ज्या पतितें ॥ ७४ ॥

मग द्युमत्सेन राजा नगरास जाण्यास्तव ऋषींचा निरोप घेऊन निघाला.

आर्या :- सिंहासनी बैसविला सावित्रीच्या व्रतेंचि हा नियम ।

व्रतसामर्थ्य म्हणा परि गोला होता करूनि हा नियम ॥ ७५ ॥

नारदाचा आशिर्वाद :- भजन-जयहरि गोविंद राम सावळे गोपाळ राधे गोविंद जा. पा. पू. सद्गुरु हेंचि दान.

सावित्रीआख्यान समाप्त.

श्लोक :- लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः । येषां इन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥

(मूळ प्रतीमध्ये बरीच अशुद्धि असल्याने व छपाईस वेळ थोडा मिळाल्याने आख्यानांत कांही अशुद्धि राहण्याचा संभव आहे.)

॥ श्रीगणेशदत्तगुरुभ्यो नमः ॥
श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य श्रीमत्सद्गुरु वासुदेवानंद
सरस्वती टेंबेस्वामीमहाराजकृत

श्रीदत्तात्रेयजन्मनिरूपण

धर्ता रूप अनेक जो प्रकृतिचा भर्ता स्वयं निर्गुणी ।
नित्यानंद निरावलंब विचरे सत्ता जयाची जनीं ॥
भृत्याचा जननी पिता गुरु सखा हत्तापहर्ता खरा ।
सत्याचिंत्य निरंजनाख्यहि तया दत्ताऽवधूता स्मरा ॥१॥
कर्ता स्थावरजंगमासि विभु जो त्राता सुदाता स्वयं ॥
मत्तांचा मद खण्डुनी करि कृपा भक्तावरी निश्चयें ॥
धाताविष्णुशिव त्रिरूपधर त्या दत्तांघ्रिपद्मा सदा ।
चित्ताला वळवोनि चिंतन करा चिंता न बाधी कदा ॥२॥
वित्ताशा धरुनी सदा गवसुनी कांतासुताचे भ्रमी ।
स्मर्त्याचा भवरोग जो नुरवि त्या नेणोनि होतां श्रमी ॥
वार्ता व्यर्थचि जल्पतां अनुदिनीं धूर्तापरी कां त्यजा ।
दत्तात्रेय परात्पर प्रभु नतोद्धर्त्यासि भावें भजा ॥३॥
जो तारी प्रणतासि न स्मरुनि त्या नेतां वयाला वृथा ।
जातां आयुष सर्वही पुनरपी हातां न ये सर्वथा ॥
आतां सावध होउनी खळरिपुत्रातासि जिकोनियां ।
दत्तात्रेयचरित्र दिव्य परिसा स्वार्थासि साधावया ॥४॥

॥ श्लोक ॥

शुक म्हणे अभिमन्युकुमारा । मजसि त्वां पुसिलें सुकुमारा ॥
परम पावन दत्तचरित्रा । कथिन ऐक आतां शुभगात्रा ॥१॥

॥ आर्या ॥

प्रश्न असा विदुर हि करि मुनि मैत्रेयासि करुनियां नमन ।
तेणें प्रबोधिलें जें कथितों मी परिस सावधानमन ॥२॥

॥ विदुरः ॥

अत्रेगृहे सुरश्रेष्ठाः स्थित्युत्पत्तंतहेतवः ।
किंचिच्चिकीर्षवो जाता एतदाख्याहि मे गुरो ॥१॥

॥ मैत्रेयः ॥

ब्रह्मणा नोदितः सृष्टावत्रिर्ब्रह्मविदां वरः ।
सहपत्न्या ययावृक्षं कुलाद्रिं तपसि स्थितः ॥१॥

॥ आर्या ॥

विख्यात अत्रिमुनिवर तत्त्वज्ञ विरक्त जो न सामान्य ।
बहु शांत दांत केवळ शीलानें परम सुमनसा मान्य ॥
यज्जाया अनसूया जीचा प्रेमा सदा हि पतिचरणीं ।
साध्वी भली तियेची सांगेन पुढें विचित्रतर करणी ॥२॥
तदुपरि पुत्रोद्देशें केलें तप तीव्र त्या महाभागें ।
तेथें प्रगटुनि म्हणती विधिहरिहर मुनिवरासि वर मागे ॥३॥
मग तो मुनिवर मागे वर देववरांसि नमुनि तत्काळ ।
तूम्ही तीघे अमुचे येउनि उदरासि म्हणविजे बाळ ॥४॥
देउनि तसाचि तीघे वर अंतर्धान पावले तूर्ण ।
मग तो मुनिनायक ही करि तप अपुलें यथाक्रमें पूर्ण ॥५॥
भूपा तपावसानां ध्वनि दत्त म्हणोनियां त्रिवार निघे ।
हे त्या प्रभुचीच कृपा मुनिवर ऐसें मनांत मानुनि घे ॥६॥

॥ ओवी ॥

आतां जें कां श्रोते जन । त्यांसि विनवितों करोनि नमन ॥
कांही विचित्र कथितों कथन । तेंही श्रवण करावें ॥१॥

॥ आर्या ॥

नाभ्यर्ज्यां विष्णूच्या उद्भवला द्रुहिण जाणती सर्व ।
त्या कंजसंभवाच्या भुकुटीं उत्पन्न जाहला शर्व ॥
हें व्यक्त शिवपुराणी विख्यात ज्ञानसंहिताग्रंथीं ।
स्वमुखेंचि बोलिला विभु घ्या मुक्त करोनि संशयग्रंथी ॥२॥
वाणी स्नुषा रमेची वाणीची सून होय शर्वाणी ।
गीर्वाणी पूजेत ज्या पावति शरणागतासि निर्वाणी ॥३॥
संपत्प्रदा उदारा कंजाक्षी क्षीरसिंधुची कन्या ।
संतत देत भवानी वाणी विद्यामतिप्रदा धन्या ॥४॥
परि त्या न येकवटती होतीं ज्यांच्या कृपेक्षणें धन्य ।
तें पासुनियां लोकीं नाहीं सासुसुनांत सौजन्य ॥५॥
वाणीसि म्हणे कमला कसि ग मला लाभलीस तूं सून ।
घडिभरि घरीं न थरसी फिरसी पतिला मला हि निरसून ॥६॥
सून म्हणे सासूजी मज तुमची रीति ठाउकी आहे ।

उत्तम कुळासि सांडुनि नीच्यापासींच राहतां पाहे ॥७॥
 चपलेहुनि चपला तुम्हि येक्या स्थानीं हि न वसतां सुचिर ।
 निजपतिच्या सेवेहुनि हें कर्म तुम्हांसि भासलें रुचिर ॥८॥
 वाणी म्हणे सुनेला देखुनि मजला कशास खुपतीस ।
 स्वपतीस परित्यागुनि जाउनि उग्राटवींत तपतीस ॥९॥
 गिरिजा हि म्हणे अत्याबाई कथितें न याल जरि कांगा ।
 काय तुम्ही सासासी निजपतिपासी हि नांदतां सांगा ॥१०॥
 एकांत एक निकुरें बोलुनि मग पावल्या समाधाना ।
 तदुपरि करित्या झाल्या त्या तीच्या गमन आपुल्या स्थाना ॥११॥

॥ साकी ॥

परिसा चरित्र पावन हो करितिल पूर्ण कृपावन हो ॥ध्रु॥
 एके दिवशीं पुन्हा सहज त्या मनोरम्य कैलासी ।
 उमा रमा भारती मिळुनियां वदती अति उल्हासी ॥१॥
 म्हणे भारती अहो बाईनो सतीमाजि मी थोर ।
 रमा म्हणे तूं होशिल कैशीं मी असतां शिरजोर ॥२॥
 उमा वदे कां भ्रमांत पडतां पुरेत तुमच्या गोष्टी ।
 कवण असे मजवांचुनि दुसरी पतिव्रता या सृष्टीं ॥३॥
 ज्यांच्या स्मरणें दोष हरति सुर लंपट ज्यांच्या चरणीं ।
 त्यांहिं मीपणे भाषण करिती विचित्र ज्यांची करणी ॥४॥
 ज्या विधिहरिहर विभुच्या दयिता जगत्रयाच्या माता ।
 वासुदेवसुत विनयें ठेवी तत्पदपद्मीं माथा ॥५॥

॥ आर्या ॥

वाद प्रतिवाद असा ज्यां होत्या करित येकमेकांत ।
 आला तेथें नारदमुनि जो फिरणार सर्व लोकांत ॥१॥

॥ श्लोक ॥

तेव्हां त्या प्रभुच्या तिघ्याहि वनिता अंभोजनेत्रा भल्या ।
 आल्या सन्मुख नारदासि विनयें सन्मानुनि पूजिल्या ॥
 केल्या प्रश्न तुम्हीं विहार करितां लोकत्रयीं सर्वदा ।
 या आम्हांत पतिव्रता कवण हें निष्पक्षपारतें वदा ॥२॥

॥ दिंडी ॥

मुनि म्हणे तें बाईनो तुम्हांपासी ।
 कथन करितों या कदा न कोपासी ॥१॥
 अतां सादर परियसा गिरा माजी ।

मज न माने कोणि ही तुम्हांमाजी ॥२॥
 फिरत फिरत बहु मला क्षुधा बाधीं ।
 अयश्चणका द्या पक्व करुनि आधी ॥३॥
 जरि आहां तुम्ही पतिव्रता मोठ्या ।
 कार्य करितां हें कळेल खऱ्या खोट्या ॥४॥
 वासुदेवाचा सुत पिता जयासी ।
 तो म्हणे तें वारेल संशयासी ॥५॥

॥ पंचचामर ॥

तदा म्हणति नारदाप्रति जगत्प्रभूच्या प्रिया ।
 तुम्हीं परम शाहणे चतुर मान्य लोकत्रया ॥
 अयश्चणक हे महा कठिण पक्व होती कसे ।
 तुम्हां शिकविली असी कवण बुद्धी झालां पिसे ॥ ॥

॥ श्लोक ॥

तदुपरि मुनि बोले मी वदूं कासयासी ।
 गमन करिन आतां वारिलां संशयासी ॥
 महिवरि असती त्या योग्य साध्वी अनेका ।
 करवुनि चणका मी पक्व आणीन देखा ॥

॥ ओवी ॥

मग तो तेथुनि मुनिराय । निघता झाला कलहप्रिय ॥
 अत्र्याश्रमासी लवलाहे । आला कार्य साधावया ॥१॥
 स्नानार्थ गेले होते मुनी । तेही पातले तत्क्षणीं ।
 नारदासी देखुनि नयनीं । हर्ष मनीं जाहला ॥२॥

॥ श्लोक ॥

आगतं तं समालोक्य प्रत्युत्थायाचिरेण सः ।
 संपूज्य विधिवद्विद्वान् देवर्षि प्रत्यभाषत ॥
 भवादृशानां साधूनां परोपकरणे मतिः ।
 अन्यथा भ्रमणे कृत्यं न लोकेषु प्रदृश्यते ॥१॥

॥ नारद उवाच ॥

एवमत्रिवचः श्रुत्वा संतुष्टो नारदोऽब्रवीत् । ब्रह्मन् अहं वरं दास्ये भविष्यन्ति सुतास्तव ॥

॥ श्लोक ॥

जीस लेश न मनांत असूया । ती सती गुणवती अनसूया ।
 ब्रह्मनिष्ठ मुनिची प्रियदारा । पूजिली विधिसुतासी उदारा ॥
 देवर्षिला वदलि तें अति नम्रभावं । झालें कृतार्थ तुमच्या चरणप्रभावं ।

आला किमर्थ मज कारण तें निवेदा। आह्यां तुम्ही परम पावन मान्य वेदा।

॥ आर्या ॥

सुरमुनि म्हणे सतीला बाधी आतां मला क्षुधोपाधी ।
आधीं अयश्चणक हे दे पक्व करोनि कार्य तूं साधी ॥१॥
मग ती साध्वी पतिच्या प्रोक्षुनि पादोदकासी पक्व करी ।
अति रुचिर मूदु सुवासित दिधली मुनिच्या नमोनि शीघ्र करीं ॥२॥
ते सेवुनि देउनि वर मुनि जावो नेदितांचि पळ वायां ।
कळवाया तीघां प्रति ये त्यांचा गर्व सर्व पळवाया ॥३॥
मग हेमगर्भतनयाप्रति वदल्या त्या करोनियां नमन ।
गेलों आतांचि पुन्हा आलां कोठें करूनियां गमन ॥४॥

॥ पद ॥

बाईनो परिसा वृत्तांत । कोप न वरावा चित्तांत ॥१॥
प्रसिद्ध भूवरि अवधारा । अत्रिमुनिवर्यांची दारा ।
साध्वी शील महोदारा । त्या अनसूयेच्या दारा ॥
गेलों गौरविलीं मातें ॥१॥
जीची पवित्र अतिकाया । तीनें आयसचणका या ।
दिधली पक्व करुनि खाया । आणिलों तुम्हीं अवलोका या ।
संशयलेश नसे यांत ॥२॥
काय म्यां सांगावी गोष्टी । अंतरीं होऊं नका कष्टी ।
धुंडितां तिज ऐसी सृष्टीं । कोणीं न पडली मज दृष्टी ।
निर्मिली नाहीं मत्तातें ॥३॥
जो वासुदेवसुत साचा । बालक प्रियकर मी त्याचा ॥
असत्य नोव्हे मम वाचा । सत्यचि जाणुनि घ्या मात ॥४॥

॥ ओवी ॥

तंव त्या क्रोधें तीघ्या जणी । जावोनि आपुल्याल्या सदनीं ॥
लोळती भूषणें त्यागोनी । पातले तत्क्षणी पति त्यांचे ॥१॥

॥ अंजनीगीत ॥

मग त्या कोपें तीघ्या युवती । निजपतिला अति निकुरें वदती ॥
अदत्भुत तुमची अचिंत्य शक्ती । गाती श्रुति शास्त्रें ॥१॥
त्या तुमच्या आम्ही प्रियकर वनिता । जगत्रयाच्या आहों माता ॥
ठेविती आमुच्या चरणीं माथा । इन्द्रादिक देव ॥२॥
आम्ही केवळ अनादि माया । भूवरि अत्रिमुनिची जाया ॥
आम्हांपरिसही ती अनसूया । पतिव्रता म्हणती ॥३॥

लोकीं केवढी अमुची थोरी । ते सर्वही राहिलीच दूरी ॥

पडोनियां शोकांबुधीं पूर्वीं । तळमळितों आम्ही ॥४॥

मन अमुचें हें झालें व्यंग । आतां तुम्ही जाउनि वेगे ॥

पातिव्रत्य करावें भंग । त्या अनसूयेचे ॥५॥

वासुदेवतनयाचा पुत्र । मांडुनि ऐसा कलह विचित्र ॥ नारदमुनि (ब्रह्मदेवाचा पुत्र)

करिता झाला गमन चरित्र । परिसावें पुढिलें ॥६॥

॥ छंद ॥

ऐकुनी असीं तीव्र भाषणें । मग धरातळीं न लगतां क्षणें ॥
विप्ररूप ते धरुनि विक्रमी । पातले तिघे मुनिवराश्रमीं ॥१॥
अत्रियोषिता जी पतिव्रता । लव जिच्या मनीं नाहीं तीव्रता ॥
ती सती गृहीं वसत येकली । किं जिच्या पुढें कधिं न ये कली ॥२॥
देखोनि तिघां द्विजवरांस ती । नमुनी जोडुनी निजकरा सती ॥
पूजुनि तयांप्रति यथाक्रमें । मग पुसावया करि उपक्रम ॥३॥

॥ श्लोक ॥

आहां कोण किमर्थ आगमन हें कोण्या स्थळी राहतां ।
आंगीं कांती अगाध कोटि रविची भासे उणी पाहतां ॥
हे सामान्य नव्हेत भूसुर तुम्ही आलांत कोठोनियां ।
आम्हां आजि करा कृतार्थ तुमचा भावार्थ सांगोनियां ॥१॥

॥ ओवी ॥

तव ते म्हणती आम्ही यथार्थ । येथें पातलों भिक्षार्थ ॥
क्षुत्तृषेणें आहों व्याप्त । करवी सुतृप्त आम्हांसी ॥१॥

॥ श्लोक ॥

साध्वी ती क्षणमात्र ही न लगतां नाना पदार्थां तदा ।
पातिव्रत्यबळेंचि पुष्कळ रची ते वर्णवेना कदा ॥
प्रार्थी जोडुनि हस्त विप्रवर हो हें अंगीकारा तिघे ।
तेव्हां ते म्हणती कशासि इतुकी केलीस आटाटि गे ॥१॥

॥ पद ॥

द्यावें भिक्षादान । इतुकें ॥१॥

वृथा कशाला वाढिसि आम्हां । हें षड्रस पक्वात्र ॥१॥
विवस्त्र होउनि घेउनि अंकीं । करवीं आम्हां स्तनपान ॥२॥
पतिव्रता मी मोठी ऐसा । त्यागुनियां अभिमान ॥३॥
व्यापक सर्वीं वासुदेव विभु । असतां कां अनुमान ॥४॥

॥ श्लोक ॥

द्विज अभिमत तीनें जाणवोनी पतीसी ।
पुसत मजसि आज्ञा होय वर्तेन तैसी ॥
वळखुनि मुनि चिन्हें तो स्वभार्येसी सांगे ।
सफल करिं तयांचा हेत तूं शीघ्र जा गे ॥१॥

॥ आर्या ॥

मग चरणोदक पतिचें प्रोक्षी तीघां कृपाघनांवर ती ।
तत्काळ बाळकें हे होउनि रडती अगाध नावरती ॥१॥
तैं त्या तीघां शिशुंला साध्वी होउनि विवस्त्र ती नाहणी ।
लावोनि तिलक भाळी करवी स्तनपान जी भली शाहणी ॥२॥
मग पालख हि लतेचा पत्राची करुनि न्याहली गाती ।
येकांतचि तीघांसही निजवुनियां गीत जाहली गाती ॥३॥

॥ पाळणा ॥

जो जो जो जो रे ॥ वत्सानो प्रजनावनदक्षांनो ॥ध्रु॥
येवढि विस्तीर्णा । जगजेठी । उद्भवुनि तूं सृष्टी ।
तेणें जाहलासी । बहु कष्टी । निज आतां परमेष्ठी ॥१॥
पालन करितां या । त्रिजगतासी । नाना अवतारांसी ।
घेउनि कंजाक्षा । श्रमलासी । निद्रा करिं गुणराशी ॥२॥
सर्व हि सृष्टीचें अवसान । करोनियां विषपान ।
तेणें झालासे बहु शीण । क्षणभरि करिं गा शयन ॥३॥

॥ छंद ॥

गीत गाउनी यापरी सती । निजवुनि तिघां बालकांस ती ।
सहज चालिलि आश्रमांतरीं । काय वर्तलें परिस त्यावरी ॥१॥

॥ साकी ॥

त्या समयांतचि फिरत फिरत मुनि नारद तेथें आला हो ।
अर्भकांसि देखोनि विनोदें त्यांप्रति वदता झाला हो ॥
केवढें तुमचें महत्त्व लोकीं मयबाप विश्वाचे हो ।
बालक होउनि निजलां येथें काय वदावें वाचें हो ॥१॥
जगत्त्रयाचे नाथ आज तुम्ही अनाथ केवळ दिसतां हो ॥
हें सुख वाटे तुम्हांसि तुमच्या काय करितिला वनिता हो ॥२॥
वार्ता ऐकुनि येतील येथें अनृत नव्हे मम वाचा ॥
वदोनि ऐसें निघे तेथुनि पौत्र वासुदेवाचा हा ॥३॥

॥ आर्या ॥

मग मुनि येउनि तीघां बायांप्रति वृत्त जाणवी सकळ ।
तें आकर्णुनि झाल्या विस्मित त्या फार अंतरीं विकळ ॥१॥
क्षणमात्रही न वसतां घेउनि कमलजसुतासिही संगें ।
भूवरि अत्रिमुनीच्या आल्या त्या आश्रमाप्रती वेगें ॥२॥
बाळांतें देखुनि त्या लतिकेच्या ह्रस्व पालखामाजीं ।
तैशाच उभ्या म्हणती ठेउनि कर विश्वपालका माजी ॥३॥
जो कांत आमुचा जो जाणावा केविं तीनि तोकांत ।
शोकांतहि न पडावें हांसूं होईल सर्व लोकांत ॥४॥
बालांची दीन दशा पाहुनि चित्रापरीच त्या ठेल्या ।
झाल्या संचित जाणुनि त्या साध्वीचा प्रभाव लाजेल्या ॥५॥
एकात एक म्हणती काय करावें अम्ही कपाळास ।
अमुच्या अहंकृतीने घडली गति हे त्रिलोकपाळांस ॥६॥

॥ पद ॥

मग त्या देववरांच्या वनिता मुनिवर्या वदति ।
इतक्यावरि देवर्षे अमुची गति कैसी पुढती ॥१॥
कालादिकही कांपति ज्यांचा प्रताप अनिवार ।
ते प्रभु केले अनसूयेनें अर्भक साचार ॥२॥
फणिवर हिमकर दिनकर ज्यांचे आकळले सूत्री ।
ते निर्मल निष्कलंक येथें लोळति मलमूत्रीं ॥३॥
जे प्रणतावनदक्ष परात्पर गाति श्रुति शास्त्रें ।
ते दिसती अतिदीन दिगंबर नाहीं कटिसूत्र ॥४॥
इन्द्रादिकही पद वंदिति जे विश्वाचें पांघरुण ।
जीर्ण वस्त्र तदुदरीं नसे मृदु ज्यांला अस्तरुण ॥५॥
रूपें वर्णें समान हें कसि निवडावी खूण ।
पति कवणाचे कवण यांत अम्हि घ्यावे वळखून ॥६॥
वासुदेवसुत म्हणे असे हे भवतारक लीला ।
दाविति बहु परि बाधिति ज्याचे अवतार कलीला ॥७॥

॥ श्लोक ॥

मुनि म्हणे वदलां तुम्हि हें खरें । असति हे तुमचे पति लेंकरें ॥
दिसति फारचि दीन अनाथसे । परिहि येक उपाय असा असे ॥१॥
सांडोनि गर्व मद मीपण तीव्रतेला । जावें तुम्ही शरण त्याच पतिव्रतेला ॥

जीचा गुणौघ सुरसंघ अजस्र गावा । तीचेनि होय तुमचा पतिचा उगावा ॥२॥
साध्वी असि परम ती सुरलोकमान्या । पुण्यालया असि न या त्रिजगांत अन्या ॥
बाधा कदापि न करी तुमच्या पतीला । ती पूर्ववत् करिल या तुमच्या पतीला ।

॥ ओवी ॥

एकोनि देवर्षीचें वचन । त्या तीध्याही येक मनें ॥
वदल्या अनसूया कारणें गर्वाभिमान सांडोनी ॥१॥
तूं साध्वीमाजी महासती । बाळें केलीस अमुचे पती ॥
त्यांसि घडावी पूर्वस्थिती । येवढी कीर्ती त्वां घ्यावी ॥२॥

॥ श्लोक ॥

तैं प्रोक्षिली जल पुन्हा तीघांवरी ती ।
तें स्वस्वरूप धरिलें द्रुत पूर्वरीती ॥
देखोनि त्यांसि मुनि सर्व सुरेंद्रवंद्या ।
वंदोनियां स्तविति तच्चरणारविंदा ॥१॥

॥ अत्रिरुवाच ॥

विश्वोद्भवस्थितिलयेषु विभाव्यमानैर्मायागुणैरनुयुंग विगृहीतदेहाः ।
ते ब्रह्मविष्णुगिरिशाः प्रणतोस्म्यहं वस्तेभ्यः एक एव भवतां म इहोपहृतः ॥१॥

॥ पद ॥

मग सदार मुनिवर विनवी त्या देववरांला नमुनी ॥ध्रु. ॥
सर्वथा न गणवे अमुच्या बहु अपराधाच्या कोटी ।
ते सांठवा करुणासागर हो तुमच्या पोटी ।
श्रुतिशास्त्र नेणती तुमची अत्यघटित लीला मोठी ।
(छंद) ॥ शरणागतवत्सल तूम्ही । चरणाचे अंकित आम्ही ।
राहुनि सर्वातरयामीं । दाखवितां अद्भुत करणी ॥१॥
तुम्हि नाना रीतीं करितां प्रणत जनांचा सांभाळ ।
सर्वदा स्वतंत्रचि आहां स्वेच्छेनें झालां बाळ ।
हा वृथाचि आला लोकीं आम्हांवरि मोठा आळ ॥
(छंद) ॥ कर्तव्य सर्वहि तुमचें । चालेल काय कवणाचें ।
परि महत्व वाढो अमुचें । हें तुमच्या अंतःकरणीं ॥२॥
निज तत्वहि न कळे अजुनी दशशतवक्त्रासही न कळे ।
तव महत्व वाखाणुनियां । श्रुतिशास्त्रादिकही थकले ।
ब्रह्मनिष्ठ मुनिवर अवघे । सुरवृंद वर्णो न सकले ।
(छंद) ॥ मी अज्ञ नेणतां पाहे । गुणगुण वर्णावे काय ।
वासुदेव विभुचे पाय । तारक हे जाणोनि मनीं ॥३॥

॥ आर्या ॥

ते प्रभु त्या दंपतिला म्हणति आहो प्रसन्न वर मागा ।
दुर्लभ असो परि तुम्ही संशय अंतरिं धरूं नका सांगा ॥१॥

॥ श्लोक ॥

गंतुकामा यदा जाता ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
तानाह साध्वी किं कार्यं मयेदानीं सुतं विना ॥१॥

॥ आर्या ॥

शीघ्रचि तुम्ही तीघे प्रभुवर हो एकरूप होऊन ।
येउनि अमुच्या उदरा जन्मावें कामना न याहून ॥१॥

॥ श्लोक ॥

अनसूयावचः श्रुत्वा वरं दास्यंति ते त्रयः ।
पुत्रत्वेन त्वदुदरे भविष्यामोऽनघे वयम् ॥

॥ आर्या ॥

देउनि तसाचि वर ते भार्येसह आपुल्या स्थळा गेले ।
तीध्या पुढेंचि ठेल्या मौनपणें त्यजुनि गर्व ते वेळे ॥१॥

अपुलाल्या जायेप्रति वदले ऐसे तदा तिघे देव ।
तुमच्या अहंपणानें इतुका लोकांत जाहला खेव ॥२॥

॥ लावणी ॥

मग देववरांच्या वरें अत्रिमुनिवर्याची युवती ।
अनसूया बहु गुणालंकृता झाली गर्भवती ॥ध्रु. ॥
जे भुवत्रय पालक-चालक चराचराधार
मायबाप विश्वाचें केवळ दीनजनोद्धार ।
ते विधिहरिहर पूर्ण परात्पर धीर महोदार ।
त्या साध्वीच्या उदरा आले जाणुनि निर्धार ॥
(छंद) ॥ अपुल्या अचिंत्य प्रतापें । ते तीघेहि येक रूपें ।
गर्भी संचरले सकृपें ॥

जीच्या आंगीं दिसो लागली अतुल गर्भकांती ॥१॥
परिसा त्या साध्वीचे डोहळे कथिन मी क्रमानें ।
प्रतिदिन हि स्वर्नदींत कीजे मज्जन नियमानें ।
भोजन कोल्हापुरीं करावें मागुनि भिक्षात्र ।
माहुरीं मज नित्य घडावें निशींमाजी शयन ।
(छंद) ॥ सह्याचळीं करुनि वास । चरणाश्रित जन सर्वास ।
द्यावें दर्शन देवांस ।

यापरि जीची भगवद्रूपीं समरसली वृत्ती ॥२॥
 मग नवविध भक्तीचे तिज नवमास पूर्ण भरले ।
 दाहाव्यांत भगवत्प्राप्तीचा काल अला जवळें ।
 विचित्रं हा अवतार आजि होणार पाहुं नवलें ।
 म्हणोनि इन्द्रादिक सुर अवघे नभीं हर्षमेळें ।
 (छंद) ॥ लक्ष्मिती प्रसूतिचा समय ।
 आतां त्रिमूर्तिचा उदय । येकाकार कसा होय ।
 वासुदेवसुत म्हणे तयाची जाणे कोण गती ॥३॥

॥ ओवी ॥

मासांत उत्तम मार्गशीर्ष । त्यावरी पौर्णिमा अतिविशेष ॥
 सौम्यवासरीं परम पुरुष । दत्तयोगीश जन्मला ॥१॥
 होता प्रभुचा अवतार । देव वर्षती सुमनभार ॥
 जेथें तेथें होत गजर । वाद्यें अपार वाजती ॥२॥

॥ आर्या ॥

संस्कार सर्व मुनिनें केले तै सविधि विश्वपाळास ।
 मग पाळण्यांत घालुनि ठेवियलें दत्त नाम बाळास ॥१॥

॥ पाळणा ॥

जो जो जो जो रे । श्रीदत्ता । त्रिभुवनिं तूझी सत्ता ॥१॥
 विधिहरिहर रूपें येकत्र । होउनि तूं शुभगात्र ।
 जन्मा आलासी । सुविचित्र । म्हणविशी अमुचा पुत्र ॥१॥
 बाउं आला रे । अवधूता । दे हट सांडुनि आतां । बागुलबूवा
 किति तुज समजाउं । गुणवंता । निद्रा करि आतां ॥२॥

॥ पाळणा ॥

नीज माझ्या प्राणविसाव्या सखया श्रीदत्ता ।
 निद्रा करि का क्षणभरि आतां वत्सा अवधूता ॥१॥
 निजसुमनाचा करुनि पाळणा त्या अनसूयेनें ।
 नवविधा भक्तिच्या सुरत्नें केलें कोंदण ।
 सुविवेकाचा रचुनि खेळणा बांधियला जाण ।
 चौनिगमांच्या च्यारि सांखळ्या सजवील्या सधन ॥१॥
 सप्रेमाचें मृदुलास्तरण घालुनि अति रुचिर ।
 त्यांत निजविलें बालक गोजिरवाणें सुंदर ।
 श्रीगुरु-बोध-बळाचा त्यासी लावुनियां दोर ।
 हालवितां जाहली तियेची वृत्ति तदाकार ॥२॥

समाधिस्त होऊनि स्वरूपीं ती मग करि काय ।
 पूर्णानंद सुखानुभवाचा गीत मुखीं गाय ।
 निर्गुण तूं निर्विकार तूझी नेणति श्रुति सोय ।
 भक्तासाठीं रूप दाविसी मीं कैची माय ॥३॥
 अगम्य तूझा महिमा न वर्णवे द्विपंचशतवक्त्रा ।
 नेणति शुक सनकादिक न कळे अजुनी श्रुतिशास्त्रा ।
 तूं भक्तिवनदक्ष परात्पर पंकजदलनेत्रा ।
 वासुदेव विधि शिव त्रिरूपा निज कां शुभगात्रा ॥४॥

॥ श्लोक ॥

एकाग्रचित्ता ध्यायन्ति तेषां मुक्तिः करे स्थिता ।
 दत्तात्रेयगुरोरेव परं श्रीपादपंकजम् ॥१॥

॥ आर्या ॥

शुक मुनि म्हणे नरेन्द्रा कथितों पावन चरित्र हें श्रवण ।
 जे कां भावें करिती त्याचेंचि पवित्र जाण गा श्रवण ॥१॥
 बरवी कथा नृपा ही श्रवणें दुस्तर भवाब्धिला तरवी ।
 करवी मुक्ति करस्थित संचित पापासि लेशही नुरवी ॥२॥

॥ श्लोक ॥

दत्ता विस्तीर्णनेत्रा सुरवरवरदा विश्वसूत्रा विचित्रा ।
 दत्ता पूर्णदुवक्त्रा प्रणतभयहरा निषकलंका पवित्रा ॥
 दत्ता ब्रह्मस्वतंत्रा अज अजित निराकार तूं अत्रिपुत्रा ।
 दत्ता चिन्मात्रगात्रा गमन तुज असो योगिहृत्कंजमित्रा ॥१॥

जे कां सदा श्रवण हें करितील भावें ।
 त्यां पुत्रपौत्र सुख सर्व घडे स्वभावें ॥
 सायुज्यता परम दुर्लभ तेही शेखीं ।
 लाभेल यांत लव संशयही नसे कीं ॥१॥

॥ श्रीदत्तात्रेयार्पणमस्तु ॥